

YAHUDİLERLE SAVAŞ HADİSİNİN İSNAD AÇISINDAN TENKİDİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Süleyman DOĞANAY
Dr., Erciyes Üniv. İlahiyat Fak.
sdoganay@erciyes.edu.tr

Bu makalede Yahûdilerle Müslümanların savaşından bahseden hadisin tenkidi ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Öncelikle, tahrir edilen bütün rivayetlerin hadise aidiyetini tespit için, rivayet metinleri belli kriterlere göre gruplandırılarak aralarında mukayeseler yapılmış; bu bağlamda rivayet metinlerinin hadise aidiyetini tespitini isnat analizinin ilk basamağı ve temeli olduğu vurgulanmıştır. Daha sonra, hadisin bütün rivayetlerinin senetleri birleştirilerek, isnat şeması inşa edilmiştir. İnşa edilen isnat şeması yapı olarak değerlendirilmiş, isnat zincirleri rivayetlerinin durumları bakımından tenkit edilmiştir. Bu tenkit ve değerlendirmeler sonucunda, hadisin sıhhati veya zaafi konusunda yorumda bulunulmuştur.

Giriş

Birey ve toplumun tarih algısı üzerinde söylemlerin ve o söylemlerin statik formu olan metinlerin doğrudan etkisi vardır. Özellikle belli bir ideale göre çerçevelenmiş metinler, birey ve toplumun tarih algısı üzerinde doğrudan etkin olmakla birlikte, aynı zamanda bu etkiye göre şekillenen tarih algısının ışığında yorumlanır. Yani, metinler tarihin belli bir dönemine, belli bir olaya veya belli bir kişiye referansla tarihî söylemleri üretip sınırlandırdığı gibi, o söylemler vasıtasıyla da her zaman yeniden yorumlanır.

Metinler aracılığı ile şekillenen tarih algısı, sadece geçmişe dönük değildir. Bireyler ve toplumlar, sahip oldukları tarih algısı dahilinde *şimdi*'ye ve *gelecek*'e yaklaşırlar. Tarih algıları belli metin grupları tarafından çerçevelenmiş olan toplumların şimdi ve gelecekle ilgili yaklaşım biçimleri, onların varlık algısını teşkil eder. Birey ve toplumların tarihe ve varlığa dönük algı düzeyleri farklı metin gruplarına göre şekillenip çerçevelendiği için, onlar arasındaki iletişim ve ilişkilerin düzeyi

de ister istemez bu metin farklılığından etkilenir. Zira, farklı anlam öbeklerine ve anlam içeriklerine sahip olan metinler, kendilerini muhatap kabul eden bireylere ve toplumlara çeşitli varlık anlayışları sunarlar.

Bazı durumlarda, tarih ve varlık algısı, doğrudan metinler tarafından dikte edilen bir şey olmayıp, yorum aracılığı ile de elde edilir. Toplumsal ve özellikle bazı dinî hareketler tarafından, metinlerin aşırı bir yoruma tabi tutulup, sözün mecrasından saptırılması ve metne maksadının dışında çok farklı anlamların yüklenmesi ihtimal dahilindedir. Metinleri, maksadını aşan yorumlarla çok farklı anlam alanlarına çekmek, bazen metinde varolan anlamı ait olduğu bütünden ve sistemden koparmanın bir sonucudur. Bundan dolayı, metinleri, aşırı yorumlarla tüketmemek için, ait olduğu sistem bütünlüğü içinde inceleyip, yorum vasıtasıyla da olsa hakkını teslim etmemiz gerekir. Bu vesile ile, bir metni kendi tarihî zemini¹ ve konjonktürü içinde anlamaya ve yorumlamaya çalışmanın önemini belirtmeliyiz. Kendi tarihî zemininden koparılarak anlaşılan ve yorumlanan metnin sunacağı tarih tasavvuru ve varlık algısı, bazı durumlarda hak etmedikleri halde metnin sahibinin (yazarın/konuşmacının) ve metnin muhatabı olan kişilerin (o metnin ait olduğu sisteme sadakatle bağlılık gösterenlerin/mü'minlerin) yakışık almayan ithamlara maruz kalmalarıyla sonuçlanabilir.

Bazı metinler kendi tarihî zemininden, ait olduğu kompozisyonun ve bu kompozisyonun paradigmalarından soyutlandığı için, çağın gerekleriyle ve değer yargılarıyla uyum göstermediği gerekçesiyle kurgu (uydurma) olarak takdim edilebilmektedir. Anakronizme kapılarak herhangi bir araştırma ve inceleme yapmaksızın, metni kurgu diye takdim edip, sahibine aidiyetini reddetmenin ilmî bir tavır olmadığını zikretmeye bile gerek yoktur. Metinle hakettiği değerle muhatap olabilmek, ilmî ölçüler dahilinde hareket etmeyi ve öncelikle metinle doğrudan ilgili olan disiplin çerçevesinde tenkid, anlama ve yorumlama faaliyetinde bulunmayı gerektirir. İlmî ölçülere göre hareket etmeden metni kurgu olarak ilan etmek, sadece metinlerin sorumsuzca tüketilmesini değil, aynı zamanda onların ait olduğu büyük kompozisyonun eksik ve yanlış algılanmasını da doğurur. Hemen redde yönelmeden önce, anlama ve tenkidin bütün unsurları dikkate alınıp işleme sokulursa, metin ilmî ölçülere göre ya gerçekten kurgu/uydurma olarak kabul edilecek ya da doğru bir şekilde yorumlanacaktır.

Müslümanların tarih tasavvuru ve varlık algısının temel dayanakları Kur'an-ı Kerim ve hadislerdir. Konuya bu açıdan bakıldığında, Müslümanların varlık ve

¹. Bir metni kendi tarihî zemini içinde anlamak, metnin söz formunda ve yazılı malzeme üzerinde varlığından önceki fikri zeminden tutalım da, söz ve yazıya bürünmesini ve zamanımıza gelinceye kadar geçirdiği bütün merhaleleri dikkate almayı gerektirir. Bundan dolayı, metinler orijinleri bağlamında ve ait oldukları kompozisyonun bütünlüğü içinde anlaşılmalıdır.

zaman algısı, bu metinlerle test edilip değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Hatta, öyle vahim sonuçlar ortaya çıkmaktadır ki, dünyanın gözü önünde minimal ve marjinal gruplar tarafından gerçekleştirilen ve infial meydana getiren bazı olayların sorumluluğu, bireylerde değil de bizzat İslam'da ve bütün Müslümanlarda aranmaktadır. Metinlerin ait olduğu büyük kompozisyonun koparılması ve aşırı yorumlarla "çarptılması" olayı da burada başlamaktadır.

Kur'an ve hadislerin, dolayısıyla İslam'ın asla bilimsel ve hoş olmayan bir şekilde eleştirilmesi, Müslümanlar arasında da kaygı ve üzüntüyle karşılanmaktadır. Bu vesile ile, İslam'a ve bütün Müslümanlara yakıştırılan şiddeti ve çağrışımlarını reddetmek için, eleştiri konusu olan Kur'an âyetleri Müslüman aydınlar tarafından yorumlanmaktadır. Ne var ki, eleştiri konusu hadisler olunca, Kur'an âyetleri hakkında gösterilen yorumsamacı ve tefsirci yaklaşımın bir benzeri asla gösterilmemekte, hemen hadisin reddi yolu tutulmaktadır. Halbuki, Kur'an gibi tarihî metin olma özelliğine sahip olan hadisler de anlama, yorumlama ve tenkidin gerekli bütün unsurları dikkate alınarak incelenmelidir.

İnceleme konumuz olan hadis de bu tür eleştirilerden nasibini almış ve hatta Hz. Peygamber'e âit olamayacağı gerekçesiyle reddedilmiştir.² Eleştirilen ve uydurma olduğu gerekçesiyle reddedilen hadisin meali şöyledir:

"Müslümanlar Yahudilerle savaşmadıkça kıyamet kopmaz. Bu savaşta Müslümanlar Yahudileri öldürürler. Hatta bir Yahudi taşın, ağacın arkasına gizlenir. Bunun üzerine o taş, o ağaç, "Ey Müslüman, Ey Allah'ın kulu! İşte arkamda bir Yahudi. Gel, onu öldür!" der. Yalnızca *garkad* bir şey söylemez. Zira o, Yahudilerin ağaçlarındandır."³

Yorum ve tenkidin bütün unsurlarını dikkate alarak hadis hakkında yapılacak olan bir çalışma⁴ makale hacmini aşacağı için, çalışmamızı hadise âit büyük edebî yapıyı tespitle ve isnat analiziyle sınırlandırıyoruz. Bu vesile ile, hadisin muhtevası

². Günümüzde tartışma ve eleştirilere konu olduğu için hadisin aktüel bir boyutu da bulunmaktadır. Biz, bu tartışmalara girmek istemediğimiz için, yazımızda bunlara değinmeyeceğiz. Hadisle ilgili aktüel değerlendirmeler hakkında geniş bilgi için bkz. <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=185723> (28.04.2006 tarihli gazete); <http://yenisafak.com.tr/arsiv/2006/nisan/30/hhatemi.html> (30.04.2006 tarihli gazete); Çakan, İsmail Lütfi, "Yahudilere Savaş Hadisi ve Bir Yanılgı," Altınoluk Dergisi, Haziran-2006, Sayı: 244, Sayfa: 40-42; <http://www.milligazete.com.tr/print.php?type=writers&id=8136> (04.09.2006 tarihli gazete).

³. Hadisin çeşitli varyantları bulunmakla birlikte, şimdilik sadece mealini verdiğimiz varyantın kaynaklarına işaret etmek istiyoruz. Bkz. Müslim, "Fiten", 82; Ahmed b. Hanbel, II, 417; Hatib el-Bağdâdi, Ahmed b. Ali Ebu Bekr, Tarihu Bağdâd, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut-Trs., VII, 206.

⁴. Yorum ve tenkidin bütün unsurlarını dikkate alarak hadis hakkında geniş çaplı bir inceleme yapmak, hadisin tarihi, edebî, coğrafî, siyasi, felsefî vs. bakımlardan detaylı bir tenkidi ve yorumuyla meseleye yaklaşmayı gerektirir.

hakkındaki izah ve yorumların bu makâlenin kapsamı dışında olduğunu belirtmeliyiz. Öncelikle, isnat şemasının basamaklarından biri olması sebebiyle, hadisin âit olduğu büyük edebî yapıyı hadis kaynaklarının elverdiği oranda tespite çalışacağız. Daha sonra, hadisin ulaşılabilen isnadlarının bir arada sunulduğu isnat şemasını verecek, şemanın yapısı ve ravileri açısından analizini yapacağız. Buradan hareketle, hadisin isnat bakımından sıhhatini tespite gayret edeceğiz.

A- Hadise Âit Büyük Edebî Yapının/ Rivayet Metinlerinin Tespiti

Başlıktaki “Büyük Edebî Yapı” tabirinin herhangi bir iddiayı dile getirmek maksadıyla kullanılmadığını ve buradaki amacımızın son dönem hadis araştırmalarında sıkça telaffuz edilen “metin inşası” işlemi olmadığını belirtelim. “Büyük Edebî Yapı”dan maksadımız, bir hadise âit olduğu düşünülen bütün rivayetlerin toplanması ile ortaya çıkan metin çeşitliğinin, isnat şemasını oluşturma bağlamında bize sunduğu manzaradır. Tahrici yapılan bütün rivayetlerin hadise aidiyetinden emin olabilmek ya da bu konuda baskın kanaat oluşturabilmek, rivayet metinleri arasında dikkatli karşılaştırmalar yapmamıza bağlıdır. Hadis kitaplarında bir hadisin birbirine göre nispeten kısa, orta ve uzun hacimli rivayetleriyle karşılaşmamız mümkündür. Bu anlamda, isnat şemasına basamak teşkil edecek mahiyette hadisin kısa, orta ve uzun hacme sahip bütün rivayetlerinin belirlenmesini büyük edebî yapının tespiti olarak isimlendirmektediriz. Burada kısa, orta ve uzun hacimdeki rivayetlerden herhangi birisinin hadisin orijini veya Hz. Peygamber’in lafzı olabileceği iddiasında değiliz.

Bir hadisin isnat analizine başlangıç yapmanın en makul ve en mantıklı yolu, onun bütün rivayet yollarını bir arada görmemize imkân sağlayan isnat şemasını çıkarmaktır. Bunun için, senetiyle ve metniyle hadise ait olduğu düşünülen bütün rivayetlerin imkânlar ölçüsünde toplanması, toplanan rivayet metinlerinin isnat şemasını çıkaracağımız aynı hadise aidiyetinden emin olmak için aralarında karşılaştırmalar yapılması ve nihayetinde senetlerin birleştirilerek isnat şemasının çıkarılması gerekir. Araştırma konumuz olan hadisin çok çeşitli rivayetleri bulunmaktadır. Biz, hem konuyu dağıtmamak hem de isnat şemasının yapımı ve analizini gereksiz yere uzatmamak için, hadisi tahric ettiğimiz kaynakları mütekaddimün dönemi olarak bilinen hicrî ilk dört asırlık zaman dilimi ile sınırlandırmak istiyoruz.

Tahricini yaptığımız bütün rivayetlerin araştırma konumuz olan hadise aidiyetinden emin olmak için, rivayetlerin senet ve metinlerini birlikte değerlendirdiğimizi belirtmeliyiz. Bu işlem, herhangi bir rivayetin isnat şemasını yapacağımız hadise ait olup olmadığına karar vermemiz için önemlidir. Zira, araştırma konumuz olan hadise ait olduğunu düşündüğümüz rivayetler bir tek sahabe ravi vasıtasıyla değil de, beş ayrı sahabe tarafından nakledilmiştir. Bu durum, rivayetlerin hadise

aidiyetini tespit için “rivayet metinleri”nin⁵ titizlikle incelenmesini ve aralarında karşılaştırmalar yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu sebeple, rivayet metinleri arasında özdeşlik, ortaklık ve farklılıklar bakımından karşılaştırmalar yapılmıştır. Rivayet metinlerinden hareketle, her bir senetin isnat şeması yapılacak hadise aidiyetinin tespiti, başka bir hadisin senetinin yanlışlıkla şemaya dahil edilmemesi ve isnat analizinin bizi yanlış sonuçlara götürmemesi için önemlidir.

Bu söylediklerimizi somutlaştırmak için, incelememizi teşkil eden hadisin metinlerinden hareketle adım adım isnat şemasının inşasına ilerlememiz faydalı olacaktır. Araştırma konumuzu teşkil eden hadise ilişkin rivayetleri hicri ilk dört asırda telif edilen kaynaklardan tahrir ettiğimizde, karşımıza belli sayıda metin gurubu çıkmaktadır. Her grubun kendi içindeki rivayet metinleri arasında manayı etkilemeyecek düzeyde az da olsa lafız farklılık ve noksanlıkları mevcuttur. Burada yaptığımız işlem metin inşasına yönelik olmadığı için küçük lafız farklılıklarına takılıp kalmadığımızı belirtmeliyiz. Maksadımız tahrir ettiğimiz rivayetlerin araştırma konumuz olan hadise aidiyetini tespitten ve onları gruplandırmaktan ibaret olduğu için, genel olarak rivayet metinleri arasındaki lafız benzerliklerini ve konu müşterekliğini dikkate aldık. Lafız benzerliklerine ve konu müşterekliğine dayalı olarak yaptığımız karşılaştırmalar neticesinde, rivayet metinlerini altı grupta kategorize ettik. Aşağıda görüleceği gibi, altı grupta kategorize ettiğimiz rivayet metinlerinden bazıları kısa ve muhtasar iken, bazıları da oldukça uzun sayılabilecek türden metinlerdir.

A Grubu:

أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ثم لا تقوم الساعة حتى يقاتل المسلمون اليهود فيقتلهم المسلمون حتى يختبئ اليهودي من وراء الحجر والشجر فيقول فيقول الحجر أو الشجر يا مسلم يا عبد الله هذا زفر خلفي فاعتال فاعتاله إلا الغرقد فإنه من شجر اليهود.⁶

⁵. Biz bilinçli olarak burada “rivayet metinleri” ibaresini kullandık. Bu ibare, ravi tasarruflarının hadisin metni üzerinde değişiklikler meydana getirdiğine, bu değişikliklerin hadisin rivayetleri arasında metin çeşitlemesine yol açtığına, her bir rivayet metninin hadisin orijinal ve üzerinde karar kılınmış nihâi metni olmadığına vurgu yapmaktadır.

⁶. Bu metin Müslim, “Fiten”, 82’ye ait olup, diğer kaynaklardaki yerleri için ayrıca bkz. Abdürrezzak b. Hemmam, *Musannef* (thk. Habiburrahman el-Azami), el-Mektebetü’l-İslâmi, Beyrut-1403, XI, 399; İshak b. İbrahim b. Mahled b. Rahuveyh, *Müsned* (thk. Abdülgaffur b. Abdülhak el-Belûşi), Mektebetü’l-İman, Medine-1991, I, 233; Ahmed b. Hanbel, II, 122, 131, 135, 149, 398, 417, 530; Buhari, “Cihad ve Siyer”, 94, “Menâkıb”, 25; Müslim, “Fiten”, 79, 80, 81, 82; Tirmizî, “Fiten”, 56; Nuaym b. Hammâd el-Mervezî, *Fiten* (thk. Semîr Emîn ez-Züheyri), Mektebetü’t-Tevhîd, Kahire-1412, II, 574; Ebu Ya’lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsenna, *Müsned* (thk. Huseyn Selim Esed), Daru’l-Me’mûn li’t-Türâs, Dimeşk-1984, IX, 393; İbn Hibban, Ebu Hâtim et-Temîmî Muhammed, *Sahih* (thk. Şuayb el-Arnaût), Müessesetü’l-Risâle, Beyrut-1993, XV, 217; Taberânî, Ebu’l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mü’cemü’l-Evsat* (thk. Tarık b. İvedillâh b. Muhammed ve Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî), Daru’l-Harameyn, Kahire-1415, IX, 74.

“Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: Müslümanlar Yahudilerle savaşmadıkça kıyâmet kopmaz. (Bu savaşta) Müslümanlar Yahudileri öldürürler. Hatta bir Yahudi taşın, ağacın arkasına gizlenir. Bunun üzerine taş veya ağaç, “Ey Müslüman, Ey Allah’ın kulu! İşte arkamda bir Yahudi. Gel, onu öldür!” der. Yalnız garkad bir şey söylemez. Zira o, Yahudilerin ağaçlarındandır.”

B Grubu

قال ينزل المسيح ابن مريم فإذا رآه الدجال ذاب كما تذوب الشحمة قال فيقتل الدجال وتفرق عنه اليهود فيقتلون حتى ان الحجر يقول يا عبد الله المسلم هذا زفر فتعال فاقتله⁷

“(Hz. Peygamber şöyle) buyurdu: Meryem oğlu Mesih iner; Deccal onu gördüğü zaman yağın eridiği gibi erir ve Meryem oğlu Mesih, Deccali öldürür. Yahûdiler Deccal’den ayrılırlar ve öldürülürler. Taşa varıncaya kadar şöyle der: Ey Allah’ın kulu Müslüman! İşte bir Yahûdi! Gel, onu öldür.”

C Grubu

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم ينزل الدجال في هذه السبخة بمرقنة فيكون أكثر من يخرج إليه النساء حتى ان الرجل ليرجع إلى حميمه وإلى أمه وابنته وأخته وعمته فيوثقها رباطا مخافة ان تخرج إليه ثم يسلم الله المسلمين عليه فيقتلونه ويقتلون شيعته حتى ان اليهودي ليختبئ تحت الشجرة أو الحجر فيقول الحجر أو الشجرة للمسلم هذا زفر تحتى فاقتله⁸

“Rasûlullah (a.s.) şöyle buyurdu: Deccal bu ekilmemiş çorak araziye inecek. (Deccale tabi olmak için) çıkanların çoğunluğu kadınlar olacak. Hatta, kişi karısını, annesini, kızını, kız kardeşini ve halasını Deccal’e tabi olacaklar korkusuyla geri çevirip iple bağlayacak. Allah Müslümanları Deccal’e hâkim kılacak. Müslümanlar onu ve taraftarını öldürecekler. Hatta Yahûdiler ağacın veya taşın altına saklanacaklar; taş veya ağaç Müslümana şöyle diyecek: İşte altımda bir Yahudi. Onu öldür.”

D Grubu

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم بينما الشياطين الذين مع الدجال يزاولون بعض بني آدم على متابعة الدجال فيأتي عليه من يأتي ويقول له بعضهم إنكم شياطين وإن الله تعالى سيسوق إليه عيسى ابن مريم بإيلياء فيقتله فينما أنتم على ذلك حتى ينزل عيسى ابن مريم بإيلياء وفيها جماعة من المسلمين وخليفتهم بعدما يؤذن المؤذن لصلاة

⁷. Bu metin İbn Ebî Şeybe’den tahrir edilmiştir. Bkz. İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed, *Musannef* (thk. Kemal Yusuf el-Hût), Mektebetü’r-rüşd, Riyad-1409, VII, 493; Nuaym b. Hammâd, *Fiten*, II, 577.

⁸. Bu metin Ahmed b. Hanbel’den tahrir edilmiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, II, 67; Taberânî, *el-Mü’cemü’l-kebir* (thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Selefî), Mektebetü’l-ulûm ve’l-hikem, Musul-1983, XII, 307.

الصبح فيسمع المؤذن للناس عصصعة فإذا هو عيسى ابن مريم فيهبط عيسى فيرحب به الناس ويفرحون بنزوله ولتصديق حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم يقول للمؤذن أقم الصلاة ثم يقول له الناس صل لنا فيقول انطلقوا إلى إمامكم فيصلي لكم فإنه نعم الإمام فيصلي بهم عيسى معهم ثم ينصرف الإمام ويعطي عيسى الطاعة فيسير بالناس حتى إذا رآه الدجال ماع كما يميع القيير فيمشي إليه عيسى فيقتله بإذن الله تعالى ويقتل معه من شاء الله ثم يفترقون ويختبئون تحت كل شجر وحجر حتى يقول الشجر يا عبد الله يا مسلم تعال هذا زفر ورائي فاقتله ويدعو الحجر مثل شجرة الغرقدة شجرة اليهود لا تدعو إليهم أحدا يكون عندها ثم قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إنما أحدثكم هذا لتعقلوه وتفهموه وتعوه واعملوا عليه وحدثوا به من خلفكم وليحدث الآخر الآخر وإن فتنته أشد الفتن ثم تعيشوا بعد ذلك ما شاء الله تعالى مع عيسى ابن مريم⁹

Rasûlullah (a.s.) şöyle buyurdu: Deccal'in beraberindeki şeytanlar bazı Ade-moğullarını Deccalin peşine takmak için ellerinden geleni yaptıklarında, Deccale tabi olanlar olacak. Bazıları da "Siz şeytansınız." diyecektir. Allah Teâlâ, Meryem oğlu İsâ'yı Beytü'l-Makdis'te onun peşine takacak ve onu öldürecek. Siz bu hal üzere iken, Meryem oğlu İsâ Beytü'l-Makdis'e inecek. Orada Müslüman cemaati ve onların halifesi olacak. Müezzin sabah namazı için ezan okuduktan ve insanlara şiddetli bir sesle aniden Meryem oğlu İsâ'yı duyurduktan sonra, İsâ inecek ve insanlar ona merhaba diyecek. İnsanlar İsâ'nın inişi ve Rasûlullah'ın hadisinin doğru çıkması sebebiyle sevinecekler. İsâ, müezzine "Namaz için kâmet getir." diyecek. İnsanlar ona "Bize sen namaz kıldır." diyecekler. İsâ da onlara "İmaminize gidin! Size o namaz kıldırarak. O ne güzel imamdır." diyecek. İsa da beraberlerinde iken imam onlara namaz kıldırarak. Sonra imam ayrılacak. İsâ'ya itaat edecek. İsâ insanlarla beraber yürüyecek. Deccal onu gördüğü zaman, ziftin eriyip aktığı gibi akacak. Allah'ın izniyle İsâ, Deccale doğru yürüyüp onu ve onun beraberinde olan Allah'ın dilediği kişileri öldürecek. (Deccalin beraberinde olan kişiler ondan) ayrılıp her ağacın ve taşın altına saklanacaklar. Hatta, ağaç "Ey Allah'ın kulu Müslüman! Gel! Arkamda işte bir Yahûdi! Onu öldür!" diyecek. Ağaç gibi taş da seslenecek. Yahûdilerin ağacı olan ğarkad yanında olanlar için hiç kimseye seslenmeyecek. Sonra, Rasûlullah (a.s.) "Akledip anlamanız ve fikretmeniz için bunu size anlattım. Buna göre amel edin! Sizden sonrakilere de bunu haber verin ki, sonrakiler daha sonrakilere anlatsın! Deccal'in fitnesi fitnelerin en şiddetlisidir. Bundan sonra Allah dilediği sürece Meryem oğlu İsâ ile beraber yaşarsınız." buyurdu.

E Grubu

عبد الله بن عمرو بن العاص قال يبلغ الذين فتحوا القسطنطينية خروج الدجال فيقبلون حتى يلقوه ببيت المقدس قد حصر هنالك ثمانية آلاف امرأة واثنا عشر ألف مقاتل هم خير من بقي وكصالح من مضى فيناهم تحت ضبابة من غمام إذ تكشف عنهم الضبابة مع الصبح فإذا بعيسى ابن مريم بين ظهرانيهم فيتكلم إمامهم عنه ليصلي

⁹. Nuaym b. Hammâd, *Fiten*, II, 568-569.

بهم فيأبى عيسى ابن مريم حتى يصلي إمامهم تكرمة لتلك العصاة ثم يمشي الى الدجال وهو في آخر رمق فيضربه فيقتله فعند ذلك صاحت الأرض فلم يبق حجر ولا شجر ولا شيء إلا قال يا مسلم هذا زفر ورائي فاقتله إلا الغرقة فإنها شجرة يهودية فينزل حكما عادلا فيكسر الصليب ويقتل الخنزير ويضع الجزية وتبتز قريش الإمارة وتضع الحرب أوزارها وتكون الأرض كفاثورة الفضة وترفع العداوة والشحناء والبغضاء وحملة كل ذات حممة وتملاً الأرض سلماً كما يملأ الإناء من الماء فيندفق من نواحيه حتى تطأ الجارية على رأس الأسد ويدخل الأسد في البقر والذئب في الغنم وتباع الفرس بعشرين درهما ويبلغ الثور الثمن الكثير ويكون الناس صالحين فيأمر السماء فتمطر والأرض فتنبث حتى تكون على عهدا حين نزلها آدم عليه السلام حتى يأكل من الرمان الواحدة الناس الكثير ويأكل العنقود النفر الكثير وحتى يقول الناس لو أن آباءنا أدركو هذا العيش¹⁰

“Abdullah b. Amr b. el As şöyle demiştir: İstanbul’u fethedenler Deccal’in çıkışına yetişecekler. Beytül-Makdis’te onunla karşılaşınca kadar gidecekler. Ki, orası sekizbin kadın ve onikibin savaşçıyla kuşatılmış olacak. Onlar daha önce ölmüş olan salih bir kimse gibi geride kalanların hayırlılarıdır. Onlar dolu bulutları altında iken, sabahla beraber (sabah olunca) bulutlar açılacak. Bir anda İsa onların arasında olacak. İsa kendilerine namaz kıldırın diye imamları O’ndan geride kalacak. Meryem Oğlu İsa bundan kaçınacak; bu topluluğu onurlandırmak için imamları namaz kıldırarak. Sonra, (İsa) ölümün eşiğindeki Deccal’e doğru yürüyecek. Ona vurup öldürecek. O esnada yer haykırarak. Taş, ağaç ve hiçbir şey kalmayıp, ne varsa hepsi de “Ey Müslüman! İşte arkamda bir Yahûdi! Onu öldür.” diyecek. Garkad ağacı konuşmayacak. O Yahûdilerin ağacıdır. (İsa) adil bir hakem olarak inecek. Haçı kırarak, domuzu öldürecek, cizyeyi kaldıracak. Kureyş’ten yöneticilik geri alınacak. Ve harp ağırlıklarını bırakacak. Yer gümüş sofrası gibi olacak. Düşmanlık, kin ve buğz kaldırılacak; zehirli olan her hayvanın zehiri de (sökülüp alınacaktır). Su kabının dolup kenarlarından taşıdığı gibi, yer barış dolacak. Hatta, cariye (kız çocuğu) aslanın başı üzerine binecek; aslan sığırların, kurt koyunların arasına girecek. At yirmi dirhem (gibi düşük bir fiyata) satılacak; öküzün fiyatı çok pahalı olacak. İnsanlar salih kişiler olacak. Gökyüzüne emredilecek ve yağmur yağacak. Yere emredilecek ve bitki bitirecek. Hatta, yer Âdem (a.s.)’in indiği zamandaki gibi olacak. Öyle ki, birçok insan bir nardan yiyecek (ve doycak); birçok kişi üzüm salkımından yiyecek (ve doycak). İnsanlar “Babalarımız bu hayatı görselerdi.” diyecekler.”

F Grubu

ثم خطبنا رسول الله صلى الله عليه وسلم فكان أكثر خطبته حديثا حدثناه عن الدجال وحذرناه فكان من قوله أن قال إنه لم تكن فتنة في الأرض منذ ذرأ الله ذرية آدم أعظم من فتنة الدجال وإن الله لم يعث نبيا إلا حذر أمته الدجال وأنا آخر الأنبياء وأنتم آخر الأمم وهو لا محالة وإن يخرج وأنا بين ظهرانيكم فأنا حجيج لكل مسلم وإن يخرج من بعدي فكل امرئ حجيج نفسه والله خليفتي على كل مسلم وإنه يخرج من خلعة بين الشام والعراق فيبعث يميننا

¹⁰. Nuaym b. Hammâd, *Fiten*, II,570-571.

ويعيث شمالا يا عباد الله فاثبتوا فإني سأصفه لكم صفة لم يصفها إياها نبي قبلي إنه يبدأ فيقول أنا نبي ولا نبي بعدي ثم يثني فيقول أنا ربكم ولا ترون ربكم حتى تموتوا وإنه أعور وإن ربكم ليس بأعور وإنه مكتوب بين عينيه كافر يقرؤه كل مؤمن كاتب كاتب وإن من فتنته أن معه جنة ونارا فانراه جنة وجننه نار فمن ابتلى بناره فليستغيث بالله وليقرأ فواتح الكهف فتكون عليه بردا وسلاما كما كانت النار على إبراهيم وإن من فتنته أن يقول لأعرابي أرايت إن بعثت لك أباك وأمك أنشهد أني ربك فيقول نعم فيتمثل له شيطانان في صورة أبيه وأمه فيقولان يا بني اتبعه فإنه ربك وإن من فتنته أن يسلم على نفس واحدة فيقتلها وينشرها بالمنشار حتى يلقي شقتين ثم يقول انظروا إلى عبيدي هذا فإني أبعثه الآن ثم يزعم أن له ربا غيري فيبعثه الله ويقول له الخبيث من ربك فيقول ربي الله وأنت عدو الله أنت الدجال والله ما كنت بعد أشد بصيرة بك مني اليوم قال أبو الحسن الطنافسي فحدثنا المحاربي ثنا عبيد الله بن الوليد الوصافي عن عطية عن أبي سعيد قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ذلك الرجل أرفع أمتي درجة في الجنة قال قال أبو سعيد والله ما كنا نرى ذلك الرجل إلا عمر بن الخطاب حتى مضى لسبيله قال المحاربي ثم رجعنا إلى حديث أبي رافع قال وإن من فتنته أن يأمر السماء أن تمطر وتمطر ويأمر الأرض أن تنبت فتنبت وإن من فتنته أن يمر بالحي فيكذبونه فلا تبقى لهم سائمة إلا اهلكت وإن من فتنته أن يمر بالحي فيصدقونه فيأمر السماء أن تمطر وتمطر ويأمر الأرض أن تنبت فتنبت حتى تروح مواشيهم من يومهم ذلك أسمن ما كانت وأعظمه وأمداه خواصر وأدره ضروعا وإنه لا يبقى شيء من الأرض إلا وطئه وظهر عليه إلا مكة والمدينة لا يأتيهما من نقب من نقابهما إلا لقيته الملائكة بالسيوف صلته حتى ينزل ثم الظريب الأحمر ثم منقطع السبخة فترجف المدينة بأهلها ثلاث رجفات فلا يبقى منافق ولا منافقة إلا خرج إليه فتنفي الخبث منها كما ينفي الكبر خبث الحديد ويدعي ذلك اليوم يوم الخلاص فقالت أم شريك بنت أبي العكر يا رسول الله فأين العرب يومئذ قال هم يومئذ قليل وجلهم بيت المقدس وإمامهم رجل صالح فبينما إمامهم قد تقدم يصلي بهم الصبح إذ نزل عليهم عيسى بن مريم الصبح فرجع ذلك الإمام ينكص يمشي القهقري ليتقدم عيسى يصلي بالناس فيضع عيسى يده بين كتفيه ثم يقول له تقدم فصل فإنها لك أقيمت فيصلي بهم إمامهم فإذا انصرف قال عيسى عليه السلام افتحوا الباب فيفتح ووراءه الدجال معه سبعون ألف زفر كلهم ذو سيف محلى وساج فإذا نظر إليه الدجال ذاب كما يذوب الملح في الماء وينطلق هاربا ويقول عيسى عليه السلام إن لي فيك حصول لن تسبقني بها فيدركه ثم باب اللد الشرقي فيقتله فيهزم الله اليهود فلا يبقى شيء مما خلق الله يتوارى به زفر إلا أنطق الله ذلك الشيء لا حجر ولا شجر ولا دابة إلا الغرقة فأنها من شجرهم لا تنطق إلا قال يا عبد الله المسلم هذا زفر فتعال اقتله قال رسول الله صلى الله عليه وسلم وإن أيامه أربعون سنة السنة كئصف السنة والسنة كالشهر والشهر كالجمعة وآخر أيامه كالشررة يصبح أحدكم على باب المدينة فلا يبلغ بابها الآخر حتى يمسي فقيل له يا رسول الله كيف نصلي في تلك الأيام القصار قال تقدرון فيها الصلاة كما تقدرونها في هذه الأيام الطوال ثم صلوا قال رسول الله صلى الله عليه وسلم فيكون عيسى بن مريم عليه السلام في أمتي حكما عدلا وإماما مقسطا يدق الصليب ويذبح الخنزير ويضع الجزية ويترك الصدقة فلا يسعى على شاة ولا بعير وترفع الشحنة والتباغض وتنزع حمة كل ذات حمة حتى يدخل الوليد يده في الحية فلا تضره وتفر الوليدة الأسد فلا يضرها ويكون الذئب في الغنم كأنه كلبها وتملا الأرض من السلم كما يملأ الإناء من الماء وتكون الكلمة واحدة فلا يعبد إلا الله وتضع الحرب أوزارها وتسلب قريش ملكها وتكون الأرض كفا ثور الفضة تنبت نباتها بعهد آدم حتى يجتمع النفر على القطف من العنب فيشبعهم ويجتمع النفر على الرمانة فتشبعهم ويكون الثور بكذا وكذا من المال وتكون الفرس بالدرهيمات قالوا يا رسول الله وما يرخص الفرس قال لا تركب لحرب أبدا قيل له فما يغلي الثور قال تحرث الأرض كلها وإن قبل خروج الدجال ثلاث سنوات شداد يصيب الناس فيها

جوع شديد يأمر الله السماء في السنة الأولى آت تحبس ثلث مطرها ويأمر الأرض فتحبس ثلث نباتها ثم يأمر السماء في الثانية فتحبس ثلثي مطرها ويأمر الأرض فتحبس ثلثي نباتها ثم يأمر الله السماء في السنة الثالثة فتحبس مطرها كله فلا تقطر قطرة ويأمر الأرض فتحبس نباتها كله فلا تنبت خضراء فلا تبقى ذات ظلف إلا ما شاء الله قيل فما يعيش الناس في ذلك الزمان قال التهليل والتكبير والتسبيح والتحميد ويجري ذلك عليهم مجرى الطعام قال أبو عبد الله سمعت أبا الحسن الطنافسي يقول سمعت عبد الرحمن المحاربي يقول ينبغي أن يدفع هذا الحديث إلى المؤدب حتى في الكتاب¹¹

“(Ebû Umâme el-Bâhilî (r.a.)’den) Rasûlullah (a.s.) bir kere bize konuşma yaptı. Konuşmasının çoğu bize Deccal’i anlatan ve ondan sakındıran sözden ibaret idi. Rasûlullah’ın sözü şöyledir: Allah Âdem’in zürriyetini yarattığından beri yeryüzünde Deccal’in fitnesinden daha büyük bir fitne olmadı. Allah’ın gönderdiği her peygamber ümmetini mutlaka Deccal’in fitnesinden sakındırdı. Ben peygamberlerin sonuncusuyum. Siz de ümmetlerin sonuncusunuz ve çare yok, o (Deccal) sizin içinizde çıkacaktır. Eğer ben aranızda iken çıkarsa, her Müslüman için ben onun hakkından gelirim. Şayet benden sonra çıkarsa herkes kendi (nefsini savunarak) onun hakkından gelir. Allah da her Müslüman hakkında benim halifemdir (koruyucu ve yardımcıdır). Şüphesiz o, Şam ile Irak arasında bir yoldan çıkacak ve sağa sola fesad (bozgunculuk) saçacaktır. Ey Allah’ın kulları! Ey İnsanlar! Artık (dinde) sebat ediniz. Ben onu size öyle vasıflandıracağım (tanıtacağım)ki, benden önce hiç bir peygamber onu o biçimde vasıflandırmamıştır! O önce “Ben bir peygamberim. Benden sonra hiç bir peygamber yoktur.” diyecek. Sonra ikinci bir iddiada bulunarak “Ben Rabb’inizim” diyecek. Halbuki siz ölünceye kadar Rabb’inizi göremezsiniz ve o (Deccal) a’ver (gözü sakat)dir. Rabb’iniz a’ver değildir. Deccal’in iki gözü arasında “Kâfir” yazılıdır. Onu yazarlığı olan veya yazarlığı olmayan her mü’min okur. Şüphesiz, beraberinde bir cennet ve bir cehennem bulunması da onun fitnesindedir. Onun cehennemi cennettir, cenneti de cehennemdir. Kim onun cehennemiyle sınanırsa, Allah’tan yardım dileyip Kehf sûresinin ilk âyetlerini okusun. *O cehennem onun için soğuk ve selamet bir hale dönüşür. Tıpkı ateşin İbrahim(a.s) hakkında olduğu gibi.* Bir bedeviye şöyle demesi de onun fitnesindedir. “Şayet sana babanı ve anneni diriltirsem, benim senin rabbin olduğuma şahitlik eder misin?” Bedevi “Evet” der. İki şeytan annesi ve babası suretinde gelip derler ki, “Ey evladım! Ona tabi ol. Muhakkak o senin rabbindir.” Yine onun fitnesinden biri de bir kişiye musallat olup onu öldürmesi ve testere ile onu iki parçaya ayrıluncaya kadar yarmasıdır. Sonra der ki “Şu kuluma bakın. Muhakkak ben onu şimdi dirilteceğim. Sonra o benden başka rabbi olduğunu iddia edecek.” Allah o kulu diriltir. Habis (Deccal) ona “Rabb’in

¹¹. İbn Mace, “Fiten”, 33; Şeybânî, Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk, *el-Ahâd ve’l-müsenneâ* (thk. Faysal Ahmed el-Cevabira), Daru’r-râye, Riyad-1991, II, 446-449; Nuaym b. Hammâd, *Fiten*, II, 566-567; Rûyânî, Muhammed b. Harûn, *Müsned* (thk. Eymen Ali Ebû Yemâni), Müessesetü Kurtuba, Kahire-1416, II, 295-298.

kimdir?” der. O da “Rabb’im Allah’tır. Sen Allah’ın düşmanısın. Sen Deccal’sın. Allah’a yemin olsun ki, bu günkü basiretimden daha şiddetlisine sahip olmamıştım.” der. Ebu’l-Hasen et-Tanâfisi el-Muhâribî Ubeydullah b. el-Velîd el-Vassâfi Atıyye Ebû Saîd el-Hudrî senetiyle Rasûlullah “Bu adam ümmetimin cennette derece bakımından en üstünüdür.” buyurmuştur. Ebû Saîd “Allaha yemin olsun. Ömer b. el-Hattâb’ın ölünceye kadar bu adam olduğunu zannederdik.” demiştir. Muhâribî “Sonra, Ebû Râfi’in hadisine geri döndük.” demiştir.¹² (Rasûlullah şöyle buyurmuştur): Onun fitnesinden biri de gökyüzüne yağmur için emredip yağmur yağdırması, yere bitki bitirmesi için emredip bitki bitirmesidir. Fitnesinden biri de, bir beldeye uğrayıp onu yalanladıklarında, sağlam hiçbir yaylım hayvanı kalmayıp hepsinin helak olmasıdır. Başka bir beldeye uğrayıp onu tasdik ettiklerinde gökyüzüne emrederek yağmur yağdırması, yeryüzüne emrederek bitki bitirmesi, öyle ki o günde hayvanların olduklarından daha fazla semiz, kalçaları daha büyük ve geniş olup memelerinin bol süt vermesi onun fitnesindedir. Yeryüzünde basmadık arazi bırakmaz, Mekke ve Medine haricinde (her yerde) ortaya çıkar. Kapılarından hiç birinden onlara (Mekke ve Medine’ye) giremez, ancak melekler onu keskin kılıçlarla karşılarlar, tâ ki Medine’nin yakınında çorak kırmızı bir araziye iner. Medine, ahalisini üç kere şiddetli şekilde sallar. İçerde münafık erkek ve kadından kimse kalmayıp hepsi çıkar. Körük demirin pisliğini dışarı attığı gibi Medine, içinde bulunan habisleri dışarı atar. Bu güne halas (kurtuluş) günü denir. Ebu Ukrenin kızı Ümmü Şerik dedi ki: “Ya Rasulullah o günde Araplar nerdedir?” Buyurdu ki: “O gün Araplar çok azdır. Çoğunluğu Beytül-Makdis’tedir. İmamları salih bir adamdır. İmamları onlara sabah namazı kıldırmak için öne geçtiğinde, sabahleyin o anda Meryem oğlu İsa iner. Bu imam bırakıp döner ve geriye doğru yürür ki, İsa öne geçip insanlara namaz kıldırır. İsa elini onun iki omuzu arasına kor, sonra şöyle der: “Öne geç ve namazı kıldır. Zira senin için kamet edilmiştir.” İmamları onlara namazı kıldırır. Namaz bitince İsa (a.s.) der ki: “Kapıyı açın.” Kapı açılır; arkasında, beraberinde hepsi kılıç ve kalkanla kuşanmış yetmişbin Yahûdî bulunan Deccal vardır. Deccal, İsa’yı görünce, su içinde tuzun eridiği gibi erir ve kaçıp gider. İsa (a.s.) der ki: “Muhakkak bana karşılık veremeyeceğin şekilde seni dövmem gerekir.” Onu (Deccali) doğu tarafındaki Luddi kapısının yanında yakalayıp öldürür. Allah Yahudileri hezimete uğratar. Yahûdilerin kendisi ile örtünebileceği Allah’ın yarattığı hiçbir şey

¹². Ebu’l-Hasen et-Tanâfisi senetiyle başlayan ve Muhâribî’nin “Sonra, Ebû Râfi’in hadisine döndük.” cümlesiyle sona eren bu rivayet, “Rabb’im Allah’tır” deyip Deccal’e karşı çıkan adamın kimliği hakkında şerh mahiyetinde bir ara cümledir. Anlaşılan o ki, rivayetin bünyesine bu ara cümle sonradan ilave edilmiştir. Zaten, Muhâribî’nin “Sonra, Ebû Râfi’in hadisine geri döndük” cümlesi, aşağıda isnat şeması üzerinde de görüleceği gibi, Ebû Ümâme el-Bahilî Yahyâ b. Ebî Amr eş-Şeybânî İsmail b. Râfi’ Ebû Râfi’ Abdurahman el-Muhâribî Ali b. Muhammed senetine sahip ve devam etmekte olan uzunca rivayete işaret etmektedir. Dolayısıyla, şerh mahiyetindeki bu ara cümlelerin seneti isnat şemasında dikkate alınmamıştır.

kalmaz (kendilerini gizleyemezler); taş, ağaç, duvar ve hayvan, ne varsa Allah o şeyi konuşturur. Ancak ğarkad müstesnadır. Zira bu onların ağacı olup Yahudiyi haber vermez. Diğerleri konuşup “Ey Allah’ın kulu Müslüman! Şu Yahudidir, gel onu öldür.” (derler.) Resulullah (a.s.) şöyle buyurdu: “Deccal’in günleri kırk senedir. Bir senesi, senenin yarısı gibidir. Bir senesi ay gibidir. Bir ayı Cuma gibidir. Diğer günleri kıvılcım gibidir. Öyle ki sizden biri şehrin kapısında sabahlar, akşama kadar diğer kapısına ulaşamaz.” Denildi ki: “Ya Rasulallah! O kısa günlerde nasıl namaz kılarız.” Buyurdu ki: “Şu uzun günlerinizde taktir ettiğiniz gibi taktir edersiniz ve namazı kılarsınız.” Rasulallah (as.) (konusmasına devamlı) buyurdu ki: “İsa b. Meryem ümmetim içinde adaletli bir hakim ve adil bir imam olacak. Haçı kırıp ezecek ve domuzu öldürecek. Cizyeyi kaldıracak ve zekatı terkedecektir. Artık ne koyun sürüsü, ne de deve sürüsü üzerine zekat memuru çalıştırılmayacaktır. Kin ve buğz da kaldırılacaktır. Zehirli olan her hayvanın zehiri de sökülüp alınacaktır. Hatta küçük oğlan çocuğu, elini yılanın ağzına sokacak da yılan ona zarar vermeyecektir. Küçük kız çocuğu da arslanı kaçırmaya zorlayacak da arslan ona zarar vermeyecektir. Kurt, koyun sürüsü içinde sürünün köpeği gibi olacaktır. Kabin su ile dolması gibi yeryüzü barışla dolacaktır. Din birliği de olacak, artık Allah’tan başkasına tapılmayacaktır. Savaş da ağırlıklarını bırakacak. Kureyş’ten hükümdarlık zorla alınacaktır. Yeryüzü gümüş sofrası gibi olup Adem (a.s.)’in zamanındaki gibi bitkisini bitirecektir. Hatta bir üzüm salkımı üzerinde bir topluluk toplanacak da, o salkım onları doyuracak. Bir nar üzerinde bir topluluk toplanacak da, o nar onları doyuracak. Öküzün fiyatı şu kadar (üstün değerdeki) mal olacak, atın fiyatı da birkaç (önemsiz) dirhemicik olacaktır.” Sahabiler “Ya Rasulallah! Atı ucuzlatan nedir?” diye sordular. O “Savaş için ata ebedi olarak binilmeyecektir (Çünkü hiç savaş olmayacaktır)” buyurdu. O’na “Öküzün fiyatını (bu kadar) pahalılaştıran nedir?” diye soruldu. O “Yerin tamamı sürülecektir. Deccal’in çıkmasından evvel (kıtlığı) şiddetli üç yıl vardır, o yıllarda insanların başına şiddetli bir açlık (felaketi) gelecektir. Allah göğe, birinci yıl yağmurunun üçte birini tutmasını emredecek ve yere de bitkisinin üçte birini tutmasını emredecektir. Sonra Allah göğe ikinci emredecek, gök de yağmurunun üçte ikisini hapsedecektir ve Allah yere emredecek, yer de bitkisinin üçte ikisini hapsedecektir. Sonra Allah göğe üçüncü yıl emredecek, gök de yağmurunun tamamını hapsedecektir. Artık bir damla yağmur yağmayacaktır. Allah yere de emredecek ve yer bitkisinin tamamını hapsedecektir. Artık yer yeşillik diye hiç bir şey bitirmeyecektir. Artık çift tırnaklı hiçbir hayvan kalmayıp hepsi helak olacak, Allah’ın (yaşamasını) dilediği hayvan hariç” buyurdu. (Ona) “O zamanda insanları yaşatan (azık) nedir?” diye soruldu. O “Tehlil (yani “La ilahe illallah”), tekbir (yani “Allahü ekber”), tesbih (yani “Sübhannallah”) ve tahmid (yani “el-Hamdu lillah”)’dir. Bunlar insanlara yemek yerine geçirilecektir.” buyurdu. (Muellifimiz) Ebu Abdillah dedi ki: Ebü’l-Hasen et-Tanâfisi’yi şöyle derken işittim: “Ben Abdurrahman

el-Muhâribîden şunu duydum: “Bu hadis, okullarda çocuklara öğretmesi için öğretilmeye verilmelidir.”

Yukarıda da görüldüğü üzere, hadisin çeşitli rivayet metinleri temel olarak altı grupta toplanmaktadır. Aralarında az da olsa farklılıklar bulunmakla birlikte, genel anlamda benzerlikler dikkate alındığı için hemen hemen birbirinin aynı diyebileceğimiz metinler bir grupta toplanmıştır. Dipnotlarda kaynaklardaki yerlerine işaret etmiş olduğumuz üzere, grup içi rivayet metinleri arasında yapılacak karşılaştırma işlemi, büyük orandaki benzerlikleri gözler önüne sereceği gibi, az miktardaki farklılıkları da hemen görmemizi sağlayacaktır. Bu bağlamda, bir gruptan diğer bir gruba geçişte uzunluk bakımından metinler arası farklılıkların arttığını, dolayısıyla konu olarak metinlerin içeriklerinin çeşitlilik gösterdiğini belirtelim. Bu kısa çalışma dahilinde her bir rivayet metnini verip, aralarındaki benzerlik ve farklılıkları detaylıca irdelememiz mümkün olmadığı için, biz lafızda ayniyet, benzerlik ve manada birlik gibi genel karakteristiklerine göre metinleri gruplandırıp, her gruptan temsilî mahiyette sadece bir tek metni vermiş bulunmaktayız. Burada önemli olan, tahririni yapmış olduğumuz her bir rivayet metninin araştırma konumuz olan hadise aidiyetinin tespiti.

Bir gruba âit metinler arasında farklılıklar az olmakla birlikte, yukarıda görüldüğü gibi, gruplar arası metin farklılıkları bariz olarak fark edilmektedir. A, B ve C grubu metinler, D, E ve F grubundaki metinlere nazaran oldukça kısa ve muhtasardır. Her grubun metinlerinin lafız ve içerikleri dikkate alındığında, hepsinde de Yahûdilerle Müslümanların savaşı bağlamında ağaç ve taşların dile gelmesinin ve arkalarına saklanan Yahûdileri haber vermelerinin müşterek hususlar olduğu görülür. Zikredilen bu hususların yanında B ve C gurubu metinlerde kısa da olsa Hz. İsa'nın nüzûlü ve Deccal'in ortaya çıkışından bahsedilmektedir. Zikretmiş olduğumuz bu hususların aynısına ve lafız bakımından benzerlerine D, E ve F grubundaki metinler içerisinde de rastlamaktayız. Bu durum, A, B ve C grubundaki metinlerin İsa'nın nüzûlü ve Deccal'in ortaya çıkışından uzun uzadıya bahseden D, E ve F grubu metinlerden ihtisar ve takti' yapılarak rivayet edildiği veya kısa metinlerin zaman içinde ravi tasarrufları sonucunda genişleme eğilimi gösterdiği ihtimalini güçlendirmektedir. Bu sadece bir ihtimal olmakla birlikte, kesin olan husus, gruplar arası rivayet metinleri arasında küçük farklılıklara ilaveten, lafız ve anlam bakımından birbirinin aynı, benzer ve müşterek olan daha başka noktaların çoğunlukla mevcut olmasıdır. Bu durum, tahririni yapıp gruplandırdığımız bütün rivayetlerin bir tek hadise ait olduğunu göstermektedir.

A grubu rivayet metinleri arasında yer alan *Tirmizî, Fiten, 56 (IV, 508)*'daki rivayetin konu başlığı *Deccal'in Alametleri Hakkında (Bize) Ulaşan Hadisler* (باب

(ما جاء في علامة الدجال) şeklindedir. Bu durum, isnat şeması yapılırken ilgili rivayetin de İsa'nın nüzülü ve Deccal'in ortaya çıkışından bahseden B, C, D, E ve F gurubu rivayet metinleriyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. D, E ve özellikle F gurubu metinlerde İsa'nın nüzülü ve Deccal'den uzun uzadıya bahsedildiği dikkate alındığında, her gruptaki rivayetlerin bir tek hadisin farklı varyantlarından ibaret olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca, A grubu rivayet metinleri arasında değerlendirilen ve Abdürrezzak b. Hemmam'ın *Musannef*inin son cildinde yer alan Ma'mer b. Raşid'in *Câmi*'indeki rivayetin¹³ *Deccal* başlığı (باب الدجال) altında yer alması, bu gruptaki hemen hemen birbirinin aynı olan metinlerin müstakil birer metin olmadıkları ihtimalini güçlendirmektedir. Bu husus, A, B ve C grubundaki birbirinin aynı ve benzer olan bu metinlerin, daha büyük bir edebi bütün olan Deccal'in çıkışı ve İsa'nın nüzülüyle ilgili D, E ve F grubundaki metinlerle birlikte değerlendirilmeleri gerektiği konusunda bir veri sayılabilir.

Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî *Mesih Deccal ve İsa'nın Nüzülü Kıssası*¹⁴ (قصة المسيح الدجال ونزول عيسى) adıyla yayınladığı çalışmasında, Deccal ve İsa'nın nüzülüyle ilgili F grubunda verdiğimiz metni kırk dokuz madde halinde bölümledikten sonra, her bir bölümün tahririni yapmış ve her bir bölümü ayrı ayrı ele alarak onları destekleyen çeşitli hadisleri kaynaklarıyla birlikte zikretmiştir. Yukarıda zikretmiş olduğumuz A, B, C, D ve E grubu metinler, bizim düşüncemize paralel olarak Elbanî'nin çalışmasında da F gurubu metin içerisinde değerlendirilmiştir.¹⁵ Dolayısıyla, hadisin isnat şemasının yapımında A, B, C, D ve E grubu metinlerine sahip rivayetlerin, kendilerinden daha büyük bir edebi bütün olduğu anlaşılan F grubundaki rivayetlerle birlikte değerlendirileceği¹⁶ ve isnat şemasında her bir rivayetin senetinin yer alacağı açığa çıkmaktadır.

B- Hadisin İsnad Şeması ve İsnad Analizi Açısından Durumu

Önceki başlık altında, Yahûdilerle Müslümanların savaşından bahseden rivayetin Deccal'in çıkışı ve İsa'nın nüzülüyle ilgili uzunca hadisin bir parçası olduğu;

¹³. Abdürrezzak b. Hemmam, *Musannef*, XI, 399.

¹⁴. Mektebetü'l-İslâmiyye, Amman-Trs.

¹⁵. Elbânî'nin bu çalışması, F grubunda yer alan Deccal'in ortaya çıkışı ve İsa'nın nüzülüyle ilgili hadise, diğer hadislerden destek arama mahiyetinde bir çalışma olup, geniş bilgi için bkz. Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Kıssatü'l-Mesihî'l-Deccâl ve nüzülü İsa*, Mektebetü'l-İslâmiyye, Amman-Trs.

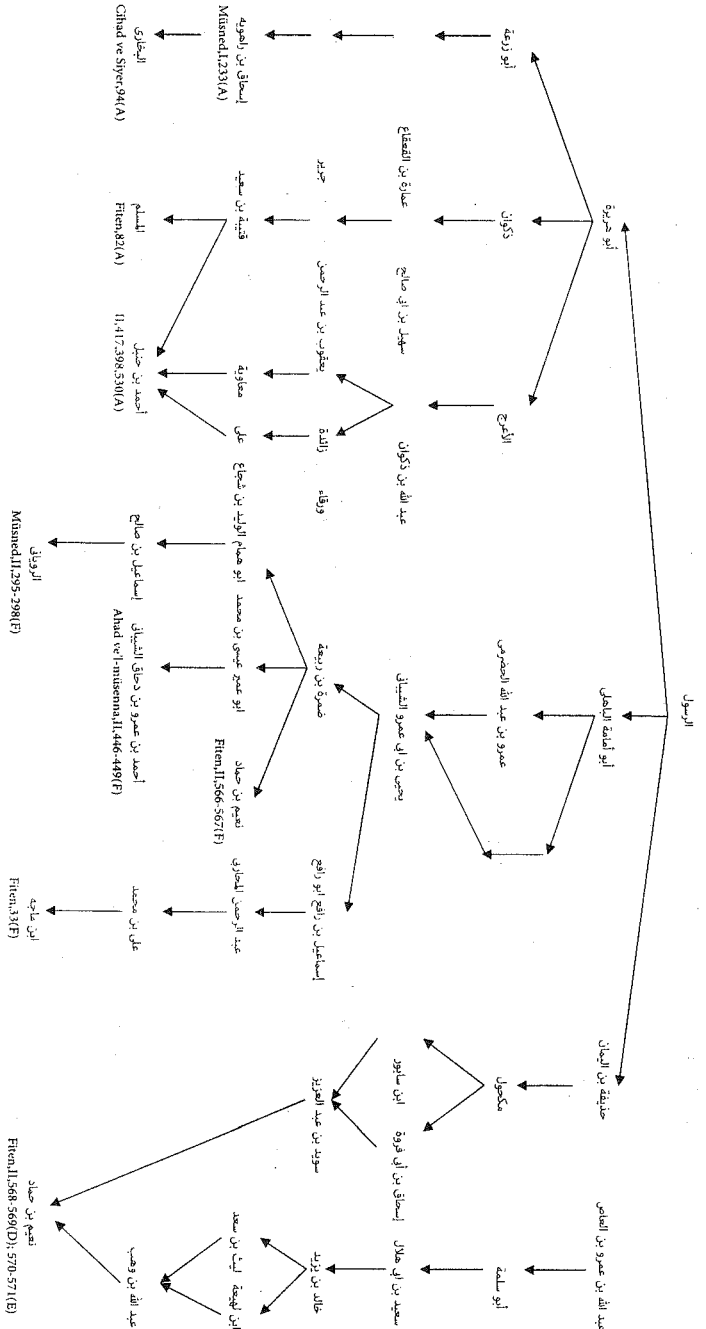
¹⁶. Bunu söylerken, uzun olan F grubu metninin orijinal ve asıl metin olduğunu kastetmediğimizi belirtmeliyiz. Burada, tahrir ettiğimiz bütün rivayetlerin bir hadisin çeşitli versiyonlarından ibaret olduğuna ve en uzun versiyonun F gurubu rivayet olduğuna dikkat çekmek istiyoruz. Bir rivayetin uzunluğu, asla onun orijinal ve asıl rivayet olduğunu göstermez. Orijini itibarıyla uzun olan metinler, raviler tarafından ihtisar ve takti edilmiş olabileceği gibi, yine orijinal olarak kısa olan metinler zaman içerisinde ravi müdahaleleri sonucunda genişleme eğilimi de göstermiş olabilir.

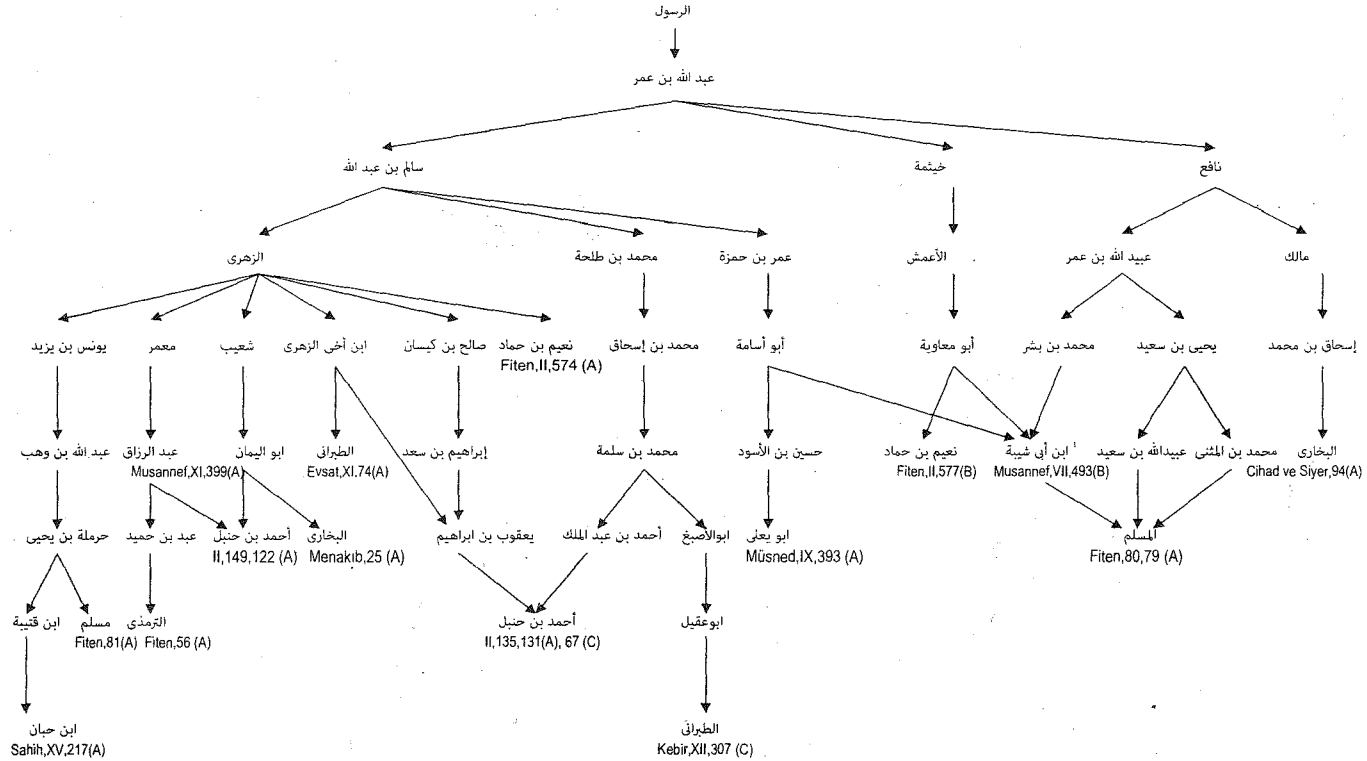
isnat şemasının Yahûdî-Müslüman savaşını da konu edinen bütün rivayetlerin senetine dayalı olması gerektiği sonucuna varmıştık. Bu vesile ile, aşağıda verdiğimiz isnat şemasının Yahûdilerle Müslümanların savaşından bahsedip ağaç ve taşların dile gelmesini ifade eden lafızları muhtevî rivayetlere ait olduğunu bir kez daha vurgulamakta fayda görüyoruz. Zirâ, aşağıdaki isnat şemasının, Deccal'in çıkışı ve İsâ'nın nüzûlünden bahseden uzunca hadisin muhtasar ve tam metin olarak bütün rivayetlerinin senetlerine dayalı olduğu zannedilmemelidir. Yukarıda ismini verdiğimiz Elbânî'nin çalışmasında da görüleceği üzere, bu uzun hadis hem tam metin olarak hem de çeşitli şekillerde ihtisar ve takti' edilmek sûretiyle kitaplarda tahrir edilmiştir.

Hadisin hicrî ilk dört asra ait kaynaklardan tahrir ettiğimiz rivayetlerinin senetlerine dayalı olarak oluşturduğumuz isnat şemasını aşağıda vermekteyiz. İsnad şeması parçalanmaksızın bir tek sayfada verilmesi gerektiği halde, uzun ve geniş hacimli bir yapıya sahip olması nedeniyle parçalayarak iki ayrı sayfada vermek zorunda kaldık. Şemada hadisin sahabe ravileri dikkate alındığında, her bir sahabe ravinin ismi altındaki isnat kümelerinin büyük oranda birbirinden bağımsız oldukları görülür. Bu durum, şemayı parçalayarak vermekte bize kolaylık sağlamıştır. Biz isnat şemasını parçalı olarak iki ayrı sayfada versek de, şema yapı olarak değerlendirilirken ve isnat analizi gerçekleştirilirken bütün olarak dikkate alınması gerekir. Hadisin isnat analizi, isnat şemasının yapı olarak değerlendirilmesi ve her bir isnat zincirindeki ravilerin durumlarının tespiti olmak üzere iki aşamalı incelemeden müteşekkildir.

1- İsnad Şemasının Yapı Olarak Değerlendirilmesi

Yukarıda belirttiğimiz gibi, isnat şemasının yapı olarak değerlendirilmesi, onu parçacı bir yaklaşımla değil de bütün olarak incelemeyi gerektirir. Zaten, hadis isnat şemasını inşa etmenin amaçlarından biri de budur. İsnad şeması bu minvalde ele alındığı zaman, parça niteliğindeki isnat zincirleri şemanın bütününe göre değer ifade edecektir. Bu arada, şemayı bütün olarak incelemenin parça niteliğindeki isnat zincirleri ve ravi isimleri hakkında asla değerlendirmede bulunmamak anlamına gelmeyeceğinin altını çizelim. Zira, şema mantığına göre, bütünü oluşumuna ve anlamına parçalar katkıda bulunurken, parçalar da bütün içindeki konumlarına göre bir anlam ve değer ifade eder. Dolayısıyla, bütüne ait bir parça, bütün içindeki yerine ve diğer parçalara nazaran konumuna göre anlam ve önem ifade etmektedir. Buna binâen, isnat şemasını yapı olarak incelerken, parça mahiyetindeki isnat kümelerini, isnat zincirlerini ve ravi isimlerini şemanın bütünü içindeki yerlerine göre ele alıp, buradan hareketle şemanın bütünü hakkında değerlendirmelerde bulunmaya çalışacağız.

¹ Hadis, İbn Ebi Şeybe'nin *Musannef*'inde Abdullah b. Ömer ► Hayseme ► A'meş ► Ebu Muaviye senediyle mevkuttur.

Bizim burada parçalardan hareketle bütün hakkında ve bütünden hareketle parçalar hakkında yapacağımız değerlendirmeler doğrudan hadisin sıhhati veya zaafıyla ilgili değildir. İsnad şemasının sunduğu manzara, genel olarak hadisin rivayet sürecini ve serüvenini kısa yoldan görmemizi sağlamaktadır. Bu manzarayla ilgili değerlendirmelerden hareketle hadisin sıhhati veya zaafi konusunda bir sonuca ulaşmaya çalışmak yanıltıcı olabilir.

İsnad şeması üzerinde de görüleceği üzere, hadisin iki varyantı dışındaki bütün rivayetler merfu hükmündedir. Abdullah b. Amr b. el-As (ö.65/684) rivayeti Rasûlullah'a ulaşmayıp mezkur sahabide kalmaktadır. Aynı şekilde, isnat şeması üzerinde işaret ettiğimiz gibi, Abdullah b. Ömer (ö.73/692) Hayseme (ö.85/704) el-A'meş (ö.147/764) Ebû Muaviye (ö.183/799) İbn Ebi Şeybe (ö.235/849) rivayeti Rasûlullah'a ulaşmayıp İbn Ömer'de kalmaktadır.

Herhangi bir hadisin bütün senetleri bir arada mütâlaa edildiğinde, genellikle sahabe ve hatta tâbiûn tabakasında ravi adedinin birer kişi olduğu ve bu tabakalarda hadisin âhâd yolla nakledildiği görülür. İsnadların tâbiûn veya çoğunlukla etbâ'dan sonra dağılım göstermesine birçok hadiste karşılaşılabiriz. Bu anlamda, isnat zincirlerinin kendisinden sonra dağılım gösterdiği raviye *müşterek ravi* denilmektedir. İsnad analizinde müşterek ravinin önemi, haber veya hadisin rivayetinin kendisi sebebiyle ve kendisinden sonra yaygınlaşmasından¹⁷ ileri gelmektedir. Buna göre, müşterek ravi haber veya hadisin yayılmasında büyük rol sahibidir. Bir hadisin müşterek ravisinin tespiti, aynı zamanda hadisin hangi zaman diliminden veya hangi tabakadan itibaren yayılmaya başladığının tespitine de katkı sağlar.

Araştırma konumuz olan hadis, müşterek ravi olgusu bakımından istisnâî bir özelliktedir. Hadisin isnat zincirlerinin sahabe, tâbiûn ve etbâ olmak üzere üç nesil sonra değil de, Hz. Peygamber'den itibaren dağılıma sahip olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'i müşterek ravi diye nitelemek bazı anlam sapmalarına yol açabileceği için, ilgili hadis bağlamında O'nu *müşterek kaynak* veya *müşterek anlatıcı* olarak nitelemenin uygun olacağı kanaatindeyiz. Hadisin sahabe tabakasındaki ravi adedi Ebû Hureyre (ö.57/677), Ebû Ümâme el-Bâhili (ö.86/705), Huzeyfe b. el-Yemân (ö.36/656), Abdullah b. Amr b. el-As ve Abdullah b. Ömer olmak üzere beş kişidir. Görünüşe göre, sahabe arasında hadis yaygın olarak rivayet edilmiş olmalıdır. Yine

¹⁷. Burada "yaygınlaşma" tabiri ile "uydurma" anlamı kastedilmemektedir. "yaygınlaşma"dan maksadımız, hadisin aynı tabakada birden fazla ravi tarafından rivayet edilmesidir. İlk dönemlerin, özellikle Hz. Peygamber, sahabe ve kısmen tâbiûn dönemlerinin imkân ve şartları dikkate alındığında, bütün hadislerin kısa bir zaman diliminde yaygınlık kazanması mümkün değildir. Hadis rivayet sistemi ve rivayetle ilgili teknik imkânlar zamanla olgunlaştığına göre, hadislerin sahabe ve tâbiûn tabakasındaki ravi adedinin çoğunlukla birer kişi olması ve sonraki tabakalarda ravi adedinin artması (isnad zincirlerinin kollara ayrılması) son derece doğaldır.

sahabe tabakasını incelediğimizde Ebu Hureyre ve Abdullah b. Ömer'in müşterek ravi oldukları görülmektedir. Aynı şekilde, hadisin Ebû Ümâme el-Bâhilî isnat kümesinde daha sonraki tabakalardan biri olan Damra b. Rebîa' (ö.202/817) da müşterek ravi konumundadır.

Sahabeden sonraki tâbiün tabakasında ravi sayısı Ebû Zür'a b. Amr, Zekvân (ö.101/719), el-Ârec (ö.117/735), Amr b. Abdullah el-Hadramî, Mekhûl (ö.112/730), Ebû Seleme (ö.94/713), Sâlim b. Abdullah (ö.106/724), Hayseme (ö.85/704) ve Nâfi' (ö.117/735) olmak üzere toplam dokuz kişiye ulaşmaktadır. Buna göre, tâbiün tabakasındaki hadisin daha yaygın olarak rivayet edildiği görülmektedir. Müşterek raviden itibaren dağılım göstermiş olan isnadlar, daha sonraki tabakalarda belli ravilerden sonra da dağılım gösterirse, bu ravilere *kısmî müşterek ravi* denilmektedir. Buna göre, hadisin müşterek ravileri konumundaki Ebû Hureyre ve Abdullah b. Ömer isnat kümelerinde kısmî müşterek ravilerin var olduğunu görmekteyiz. Ebû Hureyre el-Ârec varyantında Abdullah b. Zekvân (ö.130/747), Abdullah b. Ömer varyantında Salim b. Abdullah kısmî müşterek ravi olmakla birlikte, kendisinden sonra Zührî de kısmî müşterek ravi konumundadır. Aynı şekilde, Abdullah b. Ömer varyantında Nafi'in ve Nafi'den sonra Ubeydullah b. Ömer'in (ö.147/764) kısmî müşterek ravi oldukları görülmektedir. Hadisin isnat şemasından hareketle daha çok müşterek ravi ismi zikretmek mümkündür. Konuyu dağıtmamak için bu kadarıyla yetinmeyi uygun görmekteyiz.

İsnad şemasının yapısıyla ilgili hususlardan biri de tersten kısmî müşterek ravi olgusudur. Nasıl ki, isnat zincirlerinin kendilerinden sonra dağılım gösterdiği ravilere müşterek ravi deniliyorsa, bir rivâyeti iki veya daha fazla şeyhten alıp onu bir veya daha fazla talebeye aktaran raviye de *tersten kısmî müşterek ravi* denilir.¹⁸ İsnad kümelerindeki tersten kısmî müşterek ravinin önemi, birkaç şeyhten dinlemek sûretiyle ilgili rivâyetin doğruluğunu teyid etmesinden ileri gelmektedir. Aynı hadisi birkaç hadis şeyhinden dinleyen bir ravi, metin ve senet açısından rivayetin kontrolünü de yapmış olmaktadır. Bu demektir ki, kontrol işlemiyle birlikte rivayetin doğruluğu da araştırılmıştır.

Hadisin Huzeyfe b. el-Yemân rivayetinde İshâk b. Ebî Ferve (ö.144/761) ve İbn Sâbûr'un (ö.200/815) rivayetlerinin kendisinde birleşmesi hasebiyle Süveyd b. Abdülazîz (ö.194/810) tersten kısmî müşterek ravidir. Yine, hadisin mevkûf rivayeti olan Abdullah b. Amr b. el-As (ö.65/684) Ebû Seleme (ö.94/713) Saîd b. Ebî Hilâl (ö.149/766) Halid b. Yezîd (ö.139/756) varyantındaki İbn Lehîa (ö.174/790) ve Leys b. Sa'd (ö.175/791) rivâyetlerinin ve ayrıca Abdullah b. Ömer (ö.73/692) Sâlim b.

¹⁸. Juynboll, G.H.A., "İsnad Analiz Metodları: Kadın Karşısı Birkaç Rivâyet Örneği", *İsnad Analiz Yöntemleri* (Der. ve Çev. Salih Özer), Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2005, s. 76.

Abdullah (ö.106/724) Zührî (ö.124/742) Yûnus b. Yezîd (ö.159/776) rivâyetinin Abdullah b. Vehb'de (ö.197/812) birleştiği görülmektedir. Bu demektir ki, Abdullah b. Vehb hadisi hem İbn Lehîa, hem Leys b. Sa'd, hem de Yûnus b. Yezîd olmak üzere üç ayrı hocadan dinlemiş ve Nuaym b. Hammâd (ö.288/901) ve Harmele b. Yahyâ'ya (ö.244/858) aktarmıştır. Dolayısıyla, Abdullah b. Vehb tersten kısmî müşterek ravidir. Abdullah b. Ömer Sâlim b. Abdullah Zührî diye devam eden isnat zincirinde Zührî'nin talebelerinden yeğeninini (Muhammed b. Abdullah b. Müslim b. Ubeydullah b. Abdullah b. Şihâb (ö.157/774) rivayeti ve Sâlih b. Keysân İbrahim b. Sa'd (ö.185/801) rivayeti tersten kısmî müşterek ravi olan Ya'kub b. İbrahim'de (ö.208/823) birleşmektedir. Yine, Abdullah b. Ömer isnat kümesinde İbn Ebî Şeybe'nin (ö.235/849), hadisi Ebû Üsâme (ö.201/816), Ebû Muâviye (ö.183/799) ve Muhammed b. Bişr (ö.203/818) olmak üzere üç ayrı şeyhten rivayet ettiği ve Müslim'e aktardığı görülmektedir. Buna göre, İbn Ebî Şeybe tersten kısmî müşterek ravidir. Tersten kısmî müşterek ravi bağlamında isnat şemasının değerlendirilmesine başka musannifleri de dahil edecek olursak örnekleri çoğaltmamız pekâlâ mümkündür. Biz, şimdilik bu kadarını yeterli görmekteyiz.

Metin olgusu da asla isnat şemasının yapısından bağımsız değildir. Hadise ait rivayet metinlerini isnat şemasının temelinde yer alan yapı taşları gibi yorumlayabiliriz. Zirâ, isnat şemasını inşâ için tahrir ettiğimiz rivayetlerin inceleme konumuz olan hadise aidiyetini belirlemede dayandığımız yegâne unsur, lafzı ve manasıyla birlikte metindir. Herhangi bir rivayetin hadise aidiyetini öncelikle metinden yola çıkarak belirlemiş olmamız, isnat şemasını inşâ basamaklarından ilkinin metin olduğu anlamına gelir.

Yukarıda verdiğimiz isnat şemasında, musannif ravilerin isimleri altında hadisi tahrir ettiğimiz kaynaklara işaret ederken parantez içinde A, B, C, D, E ve F işaretlerini kullandık. Bunlar, daha önce gruplar halinde verdiğimiz rivayet metinlerine işaret etmektedir. Dolayısıyla, isnat şemasında hadisin tahririni zikrettiğimiz yerlerde parantez içinde kullandığımız harf işareti, referansta bulunduğumuz kitabın ilgili bâbında veya sayfasında hangi gruptaki metnin var olduğunu göstermektedir. Meselâ, hadisin Ebû Hureyre Ebû Zür'a Ammâra b. Ka'ka'a Cerîr (ö.188/804) İshak b. Râhuveyh (ö.238/852) Buhârî (ö.256/870) isnat zincirinde biri İshak b. Râhuveyh'in *Müsned'i* I, 233 için, diğeri Buhârî'nin *Sahih*'inin "Cihad ve Siyer" kitabınının 94. bâbı için (A) işaretini kullandık. Bu, her iki kaynağın ilgili sayfa ve bâbında A gurubundaki metnin var olduğunu göstermektedir.

İsnad şemasını bütün olarak incelediğimizde dikkatimizi çeken ilk şey, genellikle belli metin gruplarının belli isnat kümelerine göre dağılım göstermesidir. Hadisin Ebû Hureyre rivâyetini tahrir eden dört musannef eserin altı yerinde A grubu metin

bulunurken, Abdullah b. Ömer rivayetini tahrir eden eserlerde de çoğunlukla A grubu metnin varolduğu görülmektedir. Hadisin Abdullah b. Ömer versiyonunu biraz daha dikkatlice incelediğimizde çoğunluğu A grubu olmakla birlikte, B ve C grubu metinlerin de varlığı göze çarpmaktadır. Abdullah b. Ömer rivayetinin Zührî'den itibaren dağılım gösteren isnadlarının hepsi, Salim b. Abdullah Ömer b. Hamza Ebû Üsâme (ö.201/816) şeklinde devam eden isnat zinciri ve Nafi'nin ismi altındaki isnat kümesi A grubu metne sahiptir. Yine, Abdullah b. Ömer rivayetinin Hayseme (ö.85/704) A'meş (ö.147/764) Ebû Muâviye (ö.183/799) isnat zinciri B grubu ve Salim b. Abdullah Muhammed b. Talha (ö.111/729) Muhammed b. İshak (ö.151/768) Muhammed b. Seleme (ö.192/808) isnat zinciri C grubu metne sahiptir. A, B ve C grubu metinler hadisin en kısa versiyonlarıdır. Hepsinde Müslümanlarla Yahûdilerin savaşı, Yahûdilerin Müslümanlardan kaçması ve ağaç, taş arkasına saklanmaları ortak noktalar olmakla birlikte, aralarındaki tek fark Hz. İsa'nın nüzulü ve Deccal'in kısa da olsa zikredilip zikredilmemesidir. Dolayısıyla, bu üç gruptaki metinler arasında hacim ve lafız olarak geniş çapta farklılıkların mevcut olmaması, aslında Abdullah b. Ömer rivayetlerinin müşterek metne sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Hadisin Huzeyfe b. el-Yemân ve Abdullah b. Amr b. el-As rivayetleri E grubu metne, Ebû Ümâme el-Bâhili rivayetleri ise F grubu metne sahiptir. Bu durum, sahâbi ravilerine göre değerlendirildiğinde her bir isnat kümesinin kendi içinde müşterek metne ve homojen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Hadis rivayeti açısından değerlendirildiğinde, isnat kümelerinin kendi içinde müşterek metinlere sahip olması, sahâbi ravilerden musanniflere gelinceye kadar, belli isnat yapıları dahilinde belli metin gruplarının titizlikle rivayet edilip muhafaza edildiği şeklinde yorumlanabilir. Başka bir ifade ile, Ebû Hureyre ekolünde A grubu, Abdullah b. Ömer ekolünde –az da olsa B ve C ile birlikte- genellikle A grubu, Huzeyfe b. el-Yemân ve Abdullah b. Amr b. el-As ekollerinde E grubu, Ebû Ümâme el-Bâhili ekolünde ise F grubu metinler titizlikle rivayet edilip muhafaza edilmiştir. Metinlerin titizlikle rivayet edilip muhafaza edildiğinin en büyük delili, Ahmed b. Hanbel, Nuaym b. Hammad ve Müslim gibi farklı sahabilardan rivayette bulunan musanniflerin, her bir sahâbiye ait metin grubunu kitaplarında tahrir etmiş olmalarıdır.

İsnad şeması üzerinde hadisi tahrir ettiğimiz eserleri dikkatle inceleyecek olursak, hadisi tahrir eden en erken tarihli eserin Ma'mer b. Raşid'in (ö.151/768) *el-Câmi*'i olduğunu görürüz.¹⁹ İsnad şemasında kaynak olarak Abdürrezzak'ın *Musannefi*'ni vermiş olsak da, Ma'mer'in *el-Câmi*'i Abdürrezzak'ın *Musannefi*'nin

¹⁹. Abdullah b. Ömer Salim b. Abdulah Muhammed b. Talha Muhammed b. İshak varyantından hareketle, hadisin İbn İshak'ın (ö.151/768) *Sîre*'sinde bulunabileceğini düşünmemize ve araştırmamıza rağmen, *Sîre*'de hadisin herhangi bir rivayetine rastlamış değiliz.

son cildinde yer aldığı için belirtilen cilt ve sayfa numarası hadisin *el-Cami*'deki yerine işaret etmektedir. Verilen bu bilgiler isnat şeması ile birlikte değerlendirildiğinde, elde mevcut verilere göre en erken tarihli eserdeki rivayet A grubundaki metni ihtiva etmektedir.

Netice itibariyle, isnat şemasına göre sahabe tabakasında hadisin yaygın olarak rivayet edildiği, tabiün ve daha sonraki tabakalarda rivayetin daha da yayıldığı, sahabe tabakasında müşterek ravi olgusunun var olduğu, daha sonraki tabakalarda kısmî müşterek ravilere ve tersten kısmî müşterek ravilere rastlandığı görülmektedir. İsnad şemasının incelenmesi neticesinde müşterek, kısmî müşterek, tersten kısmî müşterek ravilerin varlığının tespiti, yapısal olarak isnat zincirlerinin birbirini desteklediği şeklinde yorumlanabilir. Fakat, şemanın bu şekilde yapısal olarak izahının, hadisin isnat açısından sıhhati konusunda bizi kesin sonuçlara ulaştırmayacağını da farkında olmalıyız. Bütün isnat zincirlerindeki raviler tek tek incelenip haklarındaki cerh-ta'dil hükümleri ve biyografik bilgiler dikkate alınmadan hadisin isnat açısından sıhhati hakkında yorumda bulunmak doğru olmaz.

İsnad şemasının yapısı hakkında yapmış olduğumuz bu genel değerlendirmeden sonra, hadis rivayeti açısından ravilerin durumlarının tespitine çalışmamız, hadisin isnadının sıhhati konusunda daha somut bilgilere ulaşmamızı sağlayacaktır.

2-Hadis Rivayeti Açısından Ravilerin Durumlarının Tespiti

İsnad şeması üzerinde de görüldüğü gibi, hicrî ilk dört asırlık zaman zarfında hadis oldukça kabarık sayıda kişi tarafından rivayet edilmiştir. Buna göre, isnat analizine yönelik olarak şemada yer alan bütün şahısların biyografik bilgileri ve cerh-tadil açısından durumları incelenecektir. İsnad analizinde net sonuçlar ortaya koyabilmek ve konuyu ravilerin biyografik ve cerh-ta'dil bilgileriyle boğmamak için, cerhedilen raviler hakkında kısa bilgiler vererek, hangi isnat zincirlerinin şüpheli veya zayıf olduğuyla ilgili sonuçları ortaya koymak istiyoruz. Bu demektir ki, rivâyet açısından sika durumda olan ve hakkında cerh ifadesi bulunmayan ravilerle ilgili tek tek değerlendirme yapılmayacak, gerekirse sika ravilerden müteşekkil isnat zincirleri hakkında genel bir değerlendirmeye yetinilecektir. Bizim burada cerhe uğrayan raviler hakkında bilgiler vermemiz, o ravilerin ve isimlerinin yer aldığı isnat zincirlerinin cerh sebebiyle tamamen zayıf olduğu anlamını taşımamaktadır. Zaten, cerhe uğrayan ravileri, ta'dil edenlerin de bulunduğunu dikkate alacak olursak, yeri geldikçe raviler hakkında cerh bilgilerinin peşinden ta'dile ilişkin bilgileri de vereceğiz. Buradan hareketle, cerh-ta'dil dengesini de dikkate almak sûretiyle, raviler ve onların isimlerinin geçtiği isnat zincirlerinin sıhhati hakkında yorumlarımızı yapacağız.

Bir ravinin hadis rivayeti açısından durumunun tespiti noktasında, temelde

ravilerin biyografilerine ve cerh-ta'diline ilişkin literatüre dayanmak esastır. Bunun için ilgili literatürden durumları araştırılan ravilerle ilgili bazı bilgiler toplanır. Detaylarına girmeden kısaca ifade edecek olursak, ravilerin kimliklerinin teşhis ve tespiti için tam isim, künye ve lâkablari, (varsa doğum ve) ölüm tarihleri, hoca ve talebeleri, cerh-ta'dil imamlarının ravi hakkındaki görüşleri dikkate alınır. Ayrıca, ravilerin biyografileri incelenirken, araştırma konumuz olan hadisle ilgili değerlendirmelerde faydalı olabileceğini düşündüğümüz detay türünden başka bilgiler de dikkate alınmalıdır. Zikrettiğimiz bu işlemler, isnat şeması üzerinde ismi görülen her bir ravi hakkında titizlikle yürütülmüş; gerektiğinde faydalanmak üzere detay türünden bilgilerin saklanması ve göz önünde tutulmasına özen gösterilmiştir. Bu bakımdan, yukarıdaki paragrafta zikrettiğimiz sınırlar dahilinde, durumlarının tespitine çalışacağımız ravilerle ilgili bilgiler ve isnat zincirlerine dâir bizim yorumlarımız, uzun soluklu araştırma ve inceleme işlemlerinin bir hülâsasından ibarettir.

Hadisin Ebû Hureyre (ö.57/677) Zekvân [Ebû Salih](ö.101/719) Süheyl b. Ebî Salih [Zekvân] (ö.138/755) Ya'kûb b. Abdurrahman (ö.181/797) Kuteybe b. Said (ö.240/854) isnat zincirindeki²⁰ **Süheyl b. Ebî Salih** [Zekvân] cerhedilmiştir. Zehebî'nin ifadesine göre, büyük hâfızlardan biri olmakla birlikte, hastalık sebebiyle hafızası değişmiştir. Süfyân b. Uyeyne "Süheyl b. Ebî Salih'i hadiste sağlam addederdik." derken, Ahmed b. Hanbel hadisinin düzgün olmadığını, Yahya b. Maîn ise hadisinin huccet olmadığını söylemişlerdir. Ebû Hatim, Süheyl'in hadisinin yazılabileceğini fakat ihticac edilemeyeceğini söylemiştir. Süheyl'in cerhedildiğine ilişkin bu bilgilerin yanında, bir başka sözünde İbn Maîn, Süheyl'in sika olduğunu ifade etmiş; Nesâî bir sakınca olmadığını (ليس به بأس) belirtmiş; İbn Adiy, Süheyl'in imamların rivayette bulunduğu bir nüshası olduğunu ve sakıncalı olmayıp sağlam biri olduğunu söylemiştir.²¹ Süheyl b. Ebî Sâlih hakkında verilen bu bilgiler sadece cerhe ilişkin ve tek yönlü olmayıp, aynı zamanda güvenilir biri olduğu da belirtilmektedir. Süheyl'in cerhedilmesine sebep olan husus ise, yukarıda görüldüğü gibi hastalık sebebiyle hâfızasının sonradan değişmiş olmasıdır. Süheyl'in ilgili rivayeti hastalığından önce mi yoksa sonra mı naklettiğinin tespiti eldeki verilere göre mümkün olmadığı için, rivayet metin olarak değil de senet açısından şüphelidir. Zirâ, rivayet metninin A grubu metne sahip olan diğer rivayetlerle uyum içinde olduğu görülmektedir.

Hadisin bu varyantına dâir ilginç bir husus ise, Ahmed b. Hanbel'in Süheyl hakkında hadisinin düzgün olmadığını söylediği belirtildiği halde, her nedense onun

²⁰. Bu isnat zinciri kısmi düzeyde de olsa bir âile isnadı niteliğindedir. İsnad zincirinde görüldüğü üzere, Süheyl b. Ebî Salih, hadisi babası Zekvân Ebû Salih'ten almıştır.

²¹. Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz, *Siyeru al'âmi'n-nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnaût ve Muhammed Nuaym el-Argusûsî), Müessesetü'r-risâle, Beyrut-1413, V, 459.

vasıtasıyla kendisine ulaşan bu rivâyeti kitabına almıştır. Bu, Ahmed b. Hanbel'in Süheyl'i cerhettiğine ilişkin bilgi ile Süheyl vasıtasıyla gelen bu rivayeti kitabına alması arasında açık bir çelişkinin olduğunu göstermektedir. Burada, hadisin bu versiyonunun tenkidi bağlamında Ahmed b. Hanbel'in Süheyl hakkındaki cerhi mi, yoksa rivayeti kitabında tahrir etmesi mi dikkate alınacaktır? gibi bir problem karşımıza çıkmaktadır. Ahmed b. Hanbel'in Süheyl'i cerhettiği ile ilgili bilginin târihi değeri olsa bile, rivayetin tenkidi ve değerlendirilmesi bakımından Ahmed'in kitabındaki tutumu, yani rivayeti kitabına almış olması tercih edilecektir. Zirâ, Ahmed'in Süheyl'i cerh etmiş olması dolaylı bir bilgi iken, rivayeti kitabına alması bizzat gözlerimizle görüp okuduğumuz doğrudan bir bilgi niteliğindedir. Netice itibarıyla, Ahmed b. Hanbel'in Süheyl vasıtasıyla gelen bu rivayeti kitabında tahrir etmesi, rivayetin değeri hakkında onun olumlu bir kanaatte olduğunu göstermektedir.

Ebû Hureyre [Abdurrahman b. Hüzmüz] el-A'rec (ö.117/735) Abdullah b. Zekvân [Ebu'z-Zinâd] (ö.130/747) Virkâ [b. Ömer b. Küleyb] Ali [b. Hafs] senetinde, **Virka** [b. Ömer b. Küleyb]'in sika olduğu belirtilmekle birlikte, hakkında cerh ifadeleri de kullanılmıştır. Virkâ hakkında Ahmed b. Hanbel, sika ve *sahibu sinnet* derken; İbn Maîn bir rivayette sika, diğer bir rivayette sâlih olduğunu söylemiştir. Muaz b. Muaz ondan övgüyle bahsederken; Ebû Zür'a, Virkâ'nın hocası Ebu'z-Zinâd'dan rivayette onun diğer talebelerinden daha sağlam olduğunu söylemiştir. Ebû Hatim, Şu'be'nin Virkâ'dan övgüyle bahsettiğini nakletmiştir. İncelemelerimize göre, Virkâ hakkında yapılan cerh, kesin olmamakla birlikte onun ircâ düşüncesine sahip olduğu ve isnadlarında hata bulunan bazı hadisler rivayet ettiği yönündedir.²²

Virkâ [b. Ömer b. Küleyb]'in irca düşüncesine sahip olduğu yönünde cerh bulunsa da, bunun inceleme konumuz olan hadise etkisi söz konusu değildir. Çünkü, isnat şemasında da görüldüğü üzere, ilgili rivayeti Abdullah b. Zekvân'dan sadece Virkâ değil, aynı zamanda Zâide [b. Kudâme] (ö.161/778) de nakletmektedir. Dolayısıyla, Zâide'nin rivayeti Virkâ'nın rivayetine mütâbeât etmektedir. Virkâ'nın isnadlarında hata bulunan bazı hadisler rivayet ettiğiyle ilgili cerh, hadisin bu isnadla rivayetini şüpheli hale getirmektedir. Verilen bilgiler dikkate alındığında, bu şüphenin aslının olmadığı görülür. Zirâ, Zâide [b. Kudâme]'nin de hadisi bu isnadla rivayet etmesi ve bunun yanında, İmam Buhârî'nin Ebû Hureyre'nin isnadlarının en sahihinin Ebû Hureyre el-A'rec Abdullah b. Zekvân [Ebu'z-Zinâd] isnadı olduğunu belirtmesi,²³ bu şüphenin aslının olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Hadisin cerh kaynaklı tenkide konu olabilecek bir başka isnadı, Ebû Ümâme

²². İsnadlarında hata bulunan bazı hadisler rivayet ettiği yönündeki cerh, İbn Adiy'den gelmekle birlikte, aynı zamanda İbn Adiy, Virkâ'nın geri kalan hadislerinde bir sakınca olmadığını da söylemiştir. Bkz. İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzibü't-tehzib*, Dâru'l-fıkır, Beyrut-1984, XI, 101.

²³. Zehebî, *Siyer*, V, 446.

el-Bahîlî (ö.86/705) Yahya b. Ebî Amr eş-Şeybânî (ö.148/765) İsmail b. Rafî' Ebû Râfî' Abdurrahmân [b. Muhammed b. Ziyâd] el-Muhâribî (ö.195/811) Ali b. Muhammed [b. İshâk et-Tanâfîsî] (ö.233/847) isnadıdır. Bu isnat zincirinde tenkide konu olan ravilerden ilki, **Yahyâ b. Ebî Amr eş-Şeybânî**'dir. Münekkidler tarafından sika ve doğru sözlü olduğu belirtilmiştir.²⁴ Fakat, İbn Hacer sika olduğunu belirtmekle birlikte, sahâbeden rivâyetinin mürsel olduğunu da ilave etmiştir.²⁵ İbn Hacer'in verdiği bu bilgiyi, isnat şeması üzerinde de müşâhade etmek mümkündür. İsnad şemasında da görüldüğü gibi, Yahyâ b. Ebî Amr eş-Şeybânî'nin Ebû Ümâme'den yaptığı rivâyetin mürsel olma ihtimali son derece yüksektir. Zaten, İbn Hacer'in vermiş olduğu bilgiyi de kontrol mahiyetinde rical kitaplarından yaptığımız araştırmalarda, Ebû Ümâme ile Yahyâ arasında hoca-talebe ilişkisini tespit edememiş olmamız, verilen bu bilginin doğruluğunu desteklemektedir.

Ebû Ümâme isnadında cerhedilen bir diğer ravi **İsmail b. Râfî Ebû Râfî**'dir. Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn'in hadisinin zayıf olduğunu söyledikleri, bir başka rivâyette de Yahya b. Maîn'in "*Leyse bi şey*" hükmünü verdiği belirtilmiştir. Nesâî, metrûkü'l-hadîs olduğunu ifade etmiştir.²⁶ Bu isnadda cerhedilen ravilerden birisi de **Abdurrahmân [b. Muhammed b. Ziyâd] el-Muhâribî**'dir. Her ne kadar, İbn Maîn ve Nesâî, Abdurrahmân'ın sika olduğunu belirtmişlerse de, Ebû Hâtim sikalardan rivâyetinde doğru sözlü olduğunu, fakat, meçhul kişilerden münker hadisler rivâyet ettiğini söylemiştir. İbn Sa'd, onun sika olmakla birlikte hatasının çok olduğunu belirtmiştir. Ahmed b. Hanbel ise tedlis yapan biri olduğunu ifade etmiştir.²⁷ Verilen bu bilgiler ışığında, Ebû Ümâme isnadının bu varyantının cerhten ve zaafardan uzak olmadığı, hatta, diğer metinlerle uyum arzemesi hasebiyle metin açısından olmasa bile, senet olarak zayıf olduğu ortaya çıkmaktadır.

Huzeyfe b. el-Yemân isnadındaki bazı raviler de cerhedilmiştir. Bu ravilerden biri **Mekhûl** (ö.112/730)'dür. İclî sika olduğunu belirtmiştir.²⁸ Biyografik eserlerden hoca ve talebelerini araştırmamıza rağmen, Mekhûl'ün hocaları arasında Huzeyfe b. el-Yemân'a rastlamış değiliz. Aynı durum, Mekhûl'ün isnadda talebeleri olarak

²⁴ Mizzi, Ebu'l-Haccâc Yusuf b. ez-Zekî, *Tehzîbü'l-kemâl* (thk. Beşşâr İvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-risâle, Beyrut-1980, XXXI, 482; Zehebi, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl* (thk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed Abdülmevcud), Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut-1995, VII, 208-209.

²⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb* (thk. Muhammed Avvâme), Dâru'r-reşid, Suriye-1986, I, 595.

²⁶ İbn Ebî Hâtim, Abdurrahmân, *el-Cerh ve't-tâdil*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut-1952, II, 168; İbnü'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *ed-Duafâ ve'l-metrûkin* (thk. Abdülkâdi), Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut-1406, I, 112; Zehebi, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 384.

²⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, VI, 238.

²⁸ İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdullah, *Ma'rifetü's-sikât* (thk. Abdülalim Abdülazim el-Bestüvî), Mektebetü'd-dâr, Medine-1985, II, 295.

zikredilen İshak b. Ebî Ferve (ö.144/761) ve [Muhammed b. Şu'ayb] İbn Sâbbûr²⁹ (ö.200/815) için de söz konusudur. Mekhûl'ün talebeleri arasında bu iki ravinin ismine de rastlamış değiliz.³⁰ Ebû Hâtim'in Ebû Müshir'e yönelttiği "Mekhul sahabelden hiç kimseyi işitti mi?" sorusuna, Ebû Müshir'in "Enes'ten işitti." cevabını vermesi; Tirmizî'nin, Mekhûl'ün Vâsile b. el-Eska, Enes ve Ebû Hind ed-Dârî'yi işittiğini, bunlardan başkasından sema'nın olmadığını söylemesi,³¹ Mekhûl'ün hocaları arasında Huzeyfe b. el-Yemân'ın olmadığı şeklindeki kanaatimizi desteklemektedir. Kaldı ki, Ebû Bekir el-Bezzâr da, Mekhûl'ün Ubâde, Ümmü'd-Derdâ, Huzeyfe, Ebû Hureyre gibi sahâbilerden semâ'nın olmadığını, dolayısıyla bu sahâbilerden mürsel rivayette bulunduğunu söylemiştir.³²

Huzeyfe b. el-Yemân isnadında Mekhûl'ün talebeleri arasında zikredilen, fakat talebeleri arasında rastlayamadığımız **İshak b. Ebî Ferve**'nin rivayetinden Ahmed b. Hanbel nehyetmiş,³³ Yahya b. Maîn onun hiçbir değer ifade etmediğini ve yalancı (kezzâb) olduğunu söylemiş, Ebû Zür'a rivayetinin terk edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁴ Ali b. el-Medinî münkeru'l-hadîs olarak nitelendirirken,³⁵ Nesâî metrûku'l-hadîs olduğunu söylemiştir.³⁶ Yine, isnadda Mekhûl'ün talebesi olarak zikredilen, fakat onun talebeleri arasında ismine rastlayamadığımız **İbn Sâbbûr** hakkında verilen bilgiler, hadisin bu rivayetinin mürsel ve munkatı' olduğunun bir başka delilidir. Belirtildiğine göre, Muhammed b. Şu'ayb b. Sâbbûr'un doğumu hicrî 116 yılıdır.³⁷ Buna göre, Mekhûl (ö.112/730) onun doğumundan önce ölmüştür. Dolayısıyla İbn Sâbbûr'un Mekhûl'den işitmiş olması mümkün değildir. Huzeyfe b. el-Yemân rivayetinin cerhedilen bir diğer ravisi **Süveyd b. Abdülaziz** (ö.194/810)'dir. Ahmed b. Hanbel, onun metrûku'l-hadîs olduğuna hükmetmekle birlikte, Yahya b. Maîn değersiz olduğunu söylemiştir.³⁸ Nesâî zayıftır derken, İbn Hibbân hatasının

²⁹. Tam adı Muhammed b. Şu'ayb b. Şâbbûr el-Emevî olup, Ebû Abdillâh ed-Dimeşkî künyesiyle de anılmaktadır. İbn Sâbbûr denilen şahsın bu kişiden başkası olması mümkün değildir. Bütün araştırmalarımıza rağmen Mekhûl'ün talebeleri arasında İbn Sâbbûr denilen birine rastlayamadık. Fakat, Muhammed b. Şuayb b. Şâbbûr isimli şahıs, öyle anlaşılıyor ki, Nuaym b. Hammâd'ın Fiten isimli eserine Sâbbûr olarak girmiştir. Nitekim Sâbbûr kelimesinin Şâbbûr olarak söylendiğine ilişkin bilgi de mevcuttur. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-tâdil*, IX, 223.

³⁰. Mekhûl'ün hoca ve talebelerine dair en geniş listeye bkz. İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, X, 258.

³¹. İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, X, 258.

³². İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, X, 259.

³³. Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *et-Târîhu'l-kebir* (thk. Es-Seyyid Hâşim en-Nedvî), Dâru'l-fikr, I, 396.

³⁴. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-tâdil*, II, 227.

³⁵. İbn Adiy, Abdullah, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl* (thk. Yahyâ Muhtâr Ğazâvî), Dâru'l-fikr, Beyrut-1988, I, 326.

³⁶. İbn Adiy, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, I, 327.

³⁷. İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, IX, 198.

³⁸. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-tâdil*, IV, 238.

çok ve vehimli olduğunu söylemiştir.³⁹ Bunlara ilaveten, başka münekkidlerin de Süveyd b. Abdülazîz'in zayıf olduğu yönünde tenkidleri mevcuttur.⁴⁰ İncelemelerimiz neticesinde, hadisin Huzeyfe b. el-Yeman rivayetinin ravileri arasında hoca ve talebe ilişkisinin mevcut olmamasından dolayı mürsel ve munkatî' olduğu, ravilerinin de cerhten âzâde olmamaları nedeniyle zayıf olduğu ortaya çıkmaktadır.

Abdullah b. Amr b. el-As rivayetinin, Hz. Peygamber'e ulaşmayıp mevkuf olduğu görülmektedir. Sahabenin, kendi akıl yürütmesi ile bulamayacağı, ancak Hz. Peygamber'in haber vermesi ile bileceği konularda konuşması, *hükmen merfu* olmaktadır. Hadisin içeriği, ister hakikat anlamında alınsın isterse mecaz olarak yorumlansın,⁴¹ Hz. Peygamber dışındaki birinin kendi aklıyla nüfûz edebileceği nitelikte değildir. Bu bakımdan, Abdullah b. Amr b. el-As rivayeti hükmen merfu olarak yorumlanabilir. Fakat, değineceğimiz üzere, bu rivayetin isnat açısından problemlili ve zayıf olması, hükmen merfu şeklinde yorumlanmasına engel teşkil etmektedir. Abdullah b. Amr b. el-As rivayetinin ravilerinden Hâlid b. Yezîd (ö.139/756) ve Abdullah b. Vehb b. Müslim (ö.197/812) dışındakilerin cerhedildiği görülmektedir. **Ebû Seleme** (ö.94/713) ile **Said b. Ebî Hilâl** (ö.149/766) arasında hoca-talebe ilişkisini tespit edemeyişimiz, Said b. Ebi Hilâl'in vehimli olduğunun ve Ebû Seleme ile karşılaşmadığının (dolayısıyla ondan bir şey işitmediğinin) söylenmesi,⁴² **Leys b. Sa'd**'in gevşek biri olduğunun belirtilmesi⁴³ ve **Abdullah b. Lehîa**'nın da telkin kabul eden zayıf biri olduğunun ve hadisiyle ihticac edilemeyeceğinin ifade edilmesi,⁴⁴ Abdullah b. Amr b. el-As isnat zincirinin problemlili ve sağlam olmadığının göstergeleridir. İsnadı sağlam olmayan bu rivayetin Abdullah b. Amr b. el-As'tan rivayeti şüpheli olduğu gibi, bu şüphe hükmen merfu olgusunu da ortadan kaldırmaktadır.

Abdullah b. Ömer (ö.73/692) Sâlim b. Abdullah (ö.106/724) Zührî (ö.124/742) Ma'mer (ö.151/768) isnadının devamındaki meşhur hadis imamı **Abdürrezzak b. Hemmâm** (ö.211/826), görme duyusunu kaybettikten sonra telkine maruz kaldığı için cerhe konu olmuştur. İfadeye göre, kendi kitabında bulunmayan hadisleri bile telkin neticesinde kabul eder olmuştur.⁴⁵ Abdürrezzak hakkında dile getirilen görme duyusunu kaybetme sebebiyle telkine maruz kalma yönündeki cerhin, kesin

³⁹. İbnü'l-Cevzî, *ed-Duaâfâ ve'l-metrûkin*, II, 33.

⁴⁰. İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, IV, 242.

⁴¹. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî ve Muhibbüddin el-Hatîb), Dâru'l-ma'rîfe, Beyrut-1379, VI, 610.

⁴². İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, IV, 83; Alâî, Ebû Said b. Halil b. Keykeldî, *Camîu't-tahsil* (thk. Hamdi Abdülmeccid es-Selefî), Alemü'l-kütüb, Beyrut-1986, 185.

⁴³. İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, VIII, 414-416.

⁴⁴. İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, V, 329-331.

⁴⁵. Zehebî, *Mîzân*, c. IV, s. 343.

olmamakla birlikte, söz konusu isnat zinciri hakkında bir hüküm ifade edemeyeceğini belirtmeliyiz. Çünkü, hicrî 126 senesinde doğan Abdürrezzak'ın Ma'mer'e talebeliği yirmili yaşlarında,⁴⁶ yani hicrî 140'lı yıllarda olmuştur. Belirtildiğine göre, Abdürrezzak'ın görme duyusu hicrî 200 senesinden önce sağlamdır. Bu yıldan sonra kendisinden yapılan rivayetler sema açısından zayıftır.⁴⁷ Dolayısıyla, Abdürrezzak'ın ilgili rivayeti Ma'mer'den nakli hicrî 200 senesinden çok öncelere dayandığı için, bu konuda onun telkine maruz kalması pek muhtemel görünmemektedir. Kaldı ki, hadisi Abdürrezzak'tan rivayet eden Abd b. Humeyd (ö.249/863) sika ve sağlam biridir.⁴⁸ Sika ve sağlam birinin telkinde bulunmayacağı ise açıktır.

Abdullah b. Ömer Sâlim b. Abdullah Zührî İbn Ehi'z-Zührî (Muhammed b. Abdullah b. Müslim b. Ubeydullah b. Abdullah b. Şihâb (ö.157/774) Ya'kûb b. İbrahim b. Sa'd (ö.208/823) isnadında, Zührî'nin yeğeni olan **Muhammed b. Abdullah b. Müslim b. Ubeydullah b. Abdullah b. Şihâb** cerhe maruz kalmıştır. Fakat, onun hakkındaki cerh ifadelerinin ağır olmadığını ve kendisini tevsik eden kişilerin de bulunduğunu belirtmeliyiz. Bir rivayete göre Yahyâ b. Ma'in'in kuvvetli olmadığını söylediği, bir başka rivayete göre salih (düzgün) olduğunu söylediği nakledilmiştir. Diğer bir rivayette ise, Yahya b. Ma'in'in onun hakkında "Zayıftır, hadisiyle ihticac edilmez." dediği belirtilmiştir. Ebû Hâtim, "Kuvvetli olmamakla birlikte, hadisi yazılır." demiştir. Muhammed b. Abdullah hakkında bu cerh ifadelerinin yanı sıra kendisinde bir sakınca olmayıp salihu'l-hadis ve sika olduğu yönünde ta'dil ifadeleri de bulunmaktadır.⁴⁹ Cerh ifadelerinden yola çıkarak Muhammed b. Müslim'in tamamıyla zayıf biri olup rivayetine güvenilemeyeceği şeklinde bir kanaat belirtmemiz doğru olmaz. Kaldı ki, hakkında kullanılan cerh ifadeleri müfesser (niçin cerhedildiği belirtilmiş) değildir ve kullanılan ta'dil ifadeleri sika biri olabileceği konusunda açık bir kapı bırakmaktadır.

Hadisin Abdullah b. Ömer varyantının cerhten azâde olmayan bir başka isnat zinciri, Salim b. Abdullah Muhammed b. Talha (ö.111/729) Muhammed b. İshâk (ö.150/767) Muhammed b. Seleme b. Abdullah Ebu'l-Esbağ [Abdülaziz b. Yahyâ el-Harrânî] (ö.235/849) Ebû Ukayl [Enes b. Selem el-Havlânî] şeklindeki isnat zinciridir. Bu isnat zincirinin ravileriyle ilgili yaptığımız araştırmalar sonucunda, **Muhammed b. İshak** ve **Ebu'l-Esbağ**'ın cerhedildiklerini görmekteyiz. İbn İshâk diye de anılan ve meşhûr *es-Sîretü'n-nebeviyye* isimli eserin sahibi Muhammed b. İshak hakkındaki tek cerh ifadesi, İmam Mâlik'in "Deccallerden bir deccaldır." cümlesidir. Buhârî, Malik'in İbn İshak hakkındaki konuşmalarını akranların birbiri hakkındaki

⁴⁶. Zehebi, *Mizân*, c. IV, s.342.

⁴⁷. Zehebi, *Mizân*, c. IV, s.342.

⁴⁸. Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, c. XVIII, s. 527.

⁴⁹. İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, IX, 248.

konuşmaları bağlamında ele almış ve Malik'in İbn İshak hakkındaki sözünü genel nitelikli bir söz değil de cüzî bir konuyla alâkalı olarak değerlendirmiştir.⁵⁰ Kaldı ki, Ali b. el-Medinî, Rasulullah'ın hadislerinin medârı olan altı kişinin ismini zikrettikten sonra, bu altı kişinin ilminin oniki kişiye geçtiğini ve bunlardan birinin de İbn İshak olduğunu belirtmiştir.⁵¹ Zührî'nin onun hakkında "Benden sonra İbn İshak olduğu müddetçe Medîne'de ilim zâil olmayacaktır." dediği rivayet edilmiştir.⁵² İbn İshak hakkındaki ta'dil ifadelerini çoğaltmak mümkündür.⁵³ Biz bu kadarıyla yetinmekle birlikte, onun hakkında Malik'in yaptığı cerh, Buhârî'nin de değerlendirmesinde olduğu gibi, özel bir konuya binâen akranların birbirleri hakkında konuşmasından ibaret olsa gerektir. Akranların birbirleri hakkındaki cerh ifadelerinin ise, ihtiyatla karşılanması gerektiği bilinen bir husustur.

Senedde ismi geçen Ebu'l-Esbağ [Abdülaziz b. Yahyâ el-Harrânî]'yi Buhârî zayıflar arasında zikretmiş ve hadisinin alınmayacağını söylemiştir.⁵⁴ İbn Hacer'e göre ise, Ebu'l-Esbağ doğru sözlü olup vehme kapılmış olması ihtimal dahilindedir.⁵⁵ Buhârî'nin cerhinin müfesser olmadığı açık olmakla birlikte, her insanın az veya çok vehme kapılması ihtimal dahilindedir. Kaldı ki, İbn Hibbân, onu *es-Sikât* isimli eserinde zikretmiş;⁵⁶ İbn Adiy, rivayetinde sakınca olmadığını söylemiştir.⁵⁷ Ayrıca, isnat şeması üzerinde müşâhade edildiği gibi, bu rivayeti Muhammed b. Seleme'den sadece Ebu'l-Esbağ değil, sika olduğu belirtilen Ahmed b. Abdülmelik [b. Vâkîd]⁵⁸ (ö.221/836) da nakletmiştir. Buna göre, Ahmed b. Abdülmelik, Ebu'l-Esbağ'a mütâbeât etmiştir. Netice olarak, belirtmiş olduğumuz hususlar çerçevesinde İbn İshak ve Ebu'l-Esbağ hakkındaki tenkitlerin bu isnat zincirinin sıhhatini zedeleyecek düzeyde olmadığını ifade etmeliyiz.

Abdullah b. Ömer rivayetindeki Sâlim b. Abdullah'ın talebelerinden **Amr b. Hamza [b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb]** hakkında İbn Maîn ve Nesâî cerh sebebini zikretmeksizin zayıf hükmünü verirken, Ahmed hadislerinin münker olduğunu söylemiştir.⁵⁹ İbn Hacer de onun zayıf olduğu kanaatini paylaşmaktadır.⁶⁰

⁵⁰. Zehebî, *Siyer*, VII, 40.

⁵¹. Ali b. el-Medinî, *İlel* (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), el-Mektebetü'l-İslâmi, Beyrut-1980, s. 36-37.

⁵². Zehebî, *Siyer*, VII, 36.

⁵³. İbn İshak'ın ta'diline ilişkin bilgiler için bkz. Zehebî, *Siyer*, VII, 36 vd.

⁵⁴. Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 376-377.

⁵⁵. İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, I, 359

⁵⁶. İbn Hibbân, Muhammed Ebû Hâtim, *Sikât* (thk.es-Seyyid Şerefüddin Ahmed), Dâru'l-fikr, Beyrut-1975, VIII, 397.

⁵⁷. Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 376-377.

⁵⁸. İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 7; Mizzi, *Tehzîbü'l-kemâl*, I, 393.

⁵⁹. İbnü'l-Cevzî, *ed-Duaâfâ ve'l-metrûkin*, II, 207.

⁶⁰. İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, I, 411

İbn Adiy, hadisinin yazılabileceğini söylerken, İbn Hibbân *Kitâbü's-sikât*'ta kendisini zikretmiş ve hata eden biri olduğu bilgisini de eklemiştir.⁶¹ Amr b. Hamza'nın cerh sebebi zikredilmeksizin zayıf ve hata eden biri olduğu bilgisine yer verilse de, sika ve sağlam olan Ebû Üsâme [Hammâd b. Üsâme b. Zeyd]⁶² (ö.201/816) kendisinden rivayette bulunmuştur. Ayrıca, onun vasıtasıyla gelen rivayet metninin diğer metinlerle uyumlu olduğu da görülmektedir. Bu hususlar, Amr b. Hamza'nın hata eden biri olmasının rivayet metnine yansıyor yansımadığı konusunda fikir verir kanatindeyiz.

İsnad şemasında işaret ettiğimiz üzere, Abdullah b. Ömer Hayseme (ö.85/704) A'meş (ö.147/764) Ebû Muâviye [Hüşeym b. Bişr b. el-Kâsım b. Dînâr] (ö.183/799) İbn Ebî Şeybe (ö.235/849) isnadının mevkuf olduğu görülmektedir. İsnad şemasında, rivayetin aynı isnadla Nuaym b. Hammâd ve Müslim tarafından tahrir edildiği de görülmektedir. Dolayısıyla, İbn Ebî Şeybe rivayetinin aslında merfu olması ve yanlışlıkla mevkuf rivayet edilmiş olması muhtemeldir.

Hadisin bütün ravileri hakkında derinlemesine araştırma yapmış olmamıza rağmen, makale ölçeğindeki bu yazıda, hadisin cerhe maruz kalmış ravileri hakkında genel bilgiler aktarmaya ve bu bilgilerden hareketle isnat zincirlerinin sıhhati konusunda ictihâdî nitelikte yorumlarda bulunmaya çalıştık. Hiçbir yorum yanılma ve hatadan uzak değildir. Bu sebeple, bizim raviler ve isnat zincirleri hakkında yaptığımız yorum ve değerlendirmeler üzerinde, bunların öncülü mahiyetindeki biyografik ve cerh-ta'dil bilgilerinin sunduğu çerçeve ve sınırlarla birlikte, kendi öznelliğimizin etkisi söz konusudur. Yukarıda görüldüğü gibi, değerlendirmesini yaptığımız bazı isnat zincirlerinin, cerhe maruz kalmış ravileri sebebiyle gerçekten zayıf hükmünde olduğu kanaatine vardık. Bazılarının da raviler hakkındaki müfesser olmayan cerhe ta'dili tercih etmemiz veya hadisin bir başka rivâyeti/isnad zinciri tarafından destek görmesi hasebiyle sıhhatinden bir değer kaybetmediği kanaatindeyiz. Kaldı ki, bizim buradaki tenkit ve değerlendirmelerimiz sadece cerhedilmiş ravilerin isimlerinin yer aldığı isnat zincirleriyle sınırlıdır. Sika oldukları belirtilen ve haklarında cerh ifadesine rastlayamadığımız ravilerden müteşekkil sağlam isnat zincirleri, konuyu aşırı uzatmaktan ve okuru sıkmaktan sakındığımız için bu tenkit ve değerlendirmenin dışında tutulmuştur. Ravilerinin sika olması nedeniyle sağlam olarak addettiğimiz isnat zincirlerini şema üzerinde müşâhede etmek mümkün olmakla birlikte, yine de bunları genel olarak maddeler halinde sıralamak istiyoruz:

- 1-Ebû Hureyre (ö.57/677) Ebû Zür'a Ammâra b. el-Ka'kâ'a Cerîr [b. Abdulhumejd] (ö.188/804) İshâk b. Râhuveyh (ö.238/852) Buhârî (ö.256/870).

⁶¹. İbn Hibban, *Sikât*, VII, 168.

⁶². İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, III, 3-4.

- 2-Ebû Ümâme el-Bâhili (ö.86/705) Amr b. Abdullah el-Hadramî Yahyâ b. Ebî Amr eş-Şeybânî (ö.148/765) Damrâ b. Rebi'a (ö.202/817) diye devam eden isnat kümesi.
- 3-Abdullah b. Ömer (ö.73/692) Salim b. Abdullah (ö.106/724) Zührî (ö.124/742) İbn Ehi'z-Zührî (Muhammed b. Abdullah b. Müslim b. Ubeydullah b. Abdullah b. Şihâb (ö.157/774) diye devam eden isnat zinciri dışındaki Zührî ile devam eden isnat kümesi.
- 4-Abdullah b. Ömer (ö.73/692) Hayseme (ö.85/704) A'meş (ö.147/764) Ebû Muâviye(ö.183/799) Nuaym b. Hammad (ö.288/901) ve İbn Ebi Şeybe (ö.235/849).
- 5-Abdullah b. Ömer Nâfi' (ö.117/735) diye devam eden isnat kümesi.

Sika ravilerden müteşekkil sağlam isnat zincirlerine dair yukarıdaki maddeleri sadece genel olarak verdik. Burada, uzatmaktan sakınmak için isnat kümelerini detaylıca zikretmedik. Dolayısıyla, 2, 3 ve 5. maddelerde kısaca işaret ettiğimiz isnat kümelerini detaylı bir şekilde isnat şeması üzerinde görmek mümkündür.

Sonuç

Araştırma konumuz olan ve Yahûdilerle Müslümanların savaşından bahseden hadise ait rivayetlerden bazıları, isnadın da cerhe uğramış ravi(ler) bulunması veya ravileri arasında hoca-talebe ilişkisinin mevcut olmaması sebebiyle isnat açısından zayıftır. Ama bu, ilgili isnadlar vasıtasıyla bize ulaşan metinlerin de zayıf olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü, söz konusu zayıf veya şüpheli isnadlar vasıtasıyla gelen metinlerin, diğer sağlam isnat zincirlerine sahip metinler tarafından desteklendiği görülmektedir.

Zayıf veya şüpheli isnat zincirlerinin yanında, hadisin bazı rivayetleri sağlam isnat zincirleri ve isnat kümelerine sahiptir. Yukarıda beş maddede toplamaya çalıştığımız isnat zincirleri ve kümeleri bunu göstermektedir. Buna göre, klasik hadis usûlü ve tenkidi bağlamında Yahûdî-Müslüman savaşından bahseden hadisin isnat açısından sıhhati ortaya çıkmaktadır. "Sağlam metinler sağlam isnadlardan elde edilir." anlayışının klasik hadis usûlünde hâkim olduğu zannedilebilir. Ayrıca, isnadların sağlamlığından hareketle metinlerin değerlendirilmesi, bir nebze de olsa metne dönük kaygıları gideriyor olabilir. Fakat, isnadların sağlamlığı, her bir hadis özelinde metinlerin sıhhatini doğurmayabilir. Bundan dolayı, klasik usûlde muhaddislerin metinleri dikkate alıp tenkide tâbi tuttukları bilinmektedir. Buna göre, metinde tahrifin olmaması şartıyla, bu hadis bu isnadlarla sahihtir denilebilir.

Klasik hadis usûlünün verilerine ilâveten, modern anlamda da hadisin metin tenkidi işlemi gerçekleştirilmelidir. Genel bir ifade ile söylersek, modern anlamda

tenkit ve analiz, metinlerin birbiriyle mukayesesi ve bu mukayesenin sonuçlarının temel ilkeler bağlamında değerlendirilmesi gibi bazı işlemlerden müteşekkildir. Hadisin metin tenkidi ve analizi açısından bir sonuca ulaşmak, makale hacminin çok ötesinde detaylı ve geniş çaplı araştırmaları gerektirir. Zirâ, yukarıda rivayet metinlerinin birbiri ile mukâyesesinin ortaya çıkardığı sonuca göre, hadis sadece Yahûdî-Müslüman savaşıdan bahseden metinden ibaret değildir. Hadise âit bu kısa metinlere ilave olarak, Deccal'in çıkışı ve İsa'nın nüzûlüyle ilgili daha uzun ve hacimli metinler de vardır. Hatta, bu uzun ve hacimli metinlerin Yahûdî-Müslüman savaşıyla ilgili bölümünün dışındaki diğer bölümlerinin de kısa ve orta hacimde çeşitli rivayetleri mevcuttur. Bunun için, hadisin birbirlerine nispeten uzun, kısa ve orta hacimli rivayetlerinin hepsinin, seneti ve metniyle tahrirci, tenkidi ve değerlendirmesi yapılmalıdır. Bu yapılmadığı müddetçe, hadisin hangi rivayetinin asıl olduğuna, hangi rivayetinin ihtisar ve takti edilerek rivayet edildiğine veya uzun rivayetlerin kısa rivayetlerden sonradan terkip edilip edilmediğine hükmetmek doğru olmaz. Hatta, bütün bu işlemlerin gerçekleştirilmesinden sonra hadisin Kur'an'a, sünnete ve akla uygunluk gibi temel ilkeler açısından muhteva tahlili yapılmalıdır. Aksi halde, parçacı bir yaklaşımın sunumlarıyla hadis hakkında yanlış değerlendirmelerde bulunmamız kaçınılmaz olacaktır.

Biz makale boyunca, hadisin aktüel tartışmalara konu olduğu ve sadece Yahûdî-Müslüman savaşıdan bahsedildiği haliyle bütün rivayetlerini tespit etmeye, isnat şemasını çıkarıp yapısal olarak incelemeye ve isnat açısından şüpheli, zayıf ve sağlam olan rivayetlerini belirlemeye çalıştık. Yahûdî-Müslüman savaşıdan bahseden rivayetinin sahabe arasında ve daha sonraki dönemlerde yaygın olarak nakledildiğini isnat şemasında doğrudan müşâhade etmek mümkündür. Üst paragrafta değindiğimiz üzere, hadisin uzun, kısa ve orta hacimli çeşitli rivayetlerinin tahrirci ve isnat şeması yapıldığı takdirde, muhtemelen sahabe arasında ve sonraki dönemlerde daha da yaygın olarak rivayet edildiği fark edilecektir. Ama bu yaygınlık, modern anlamda metin tenkidine ve muhteva tahliline tabi tutulmadıkça, hadisin sıhhatinin garantisi olmayacaktır. Zirâ, hadis hakkında "nihâi hüküm" olarak ifade edilen bir karara ulaşabilmek, her şeyden önce isnat analizi ve tenkidine ilaveten metin tenkidini de gerektirir. Ama bu tenkid, sadece lafız tahlili ve değerlendirmesinden ibaret değildir. Bunun yanında, o lafızların delâlet ettiği içerik ve muhtevanın tahlili de hesaba katılmalıdır. İçerik tahlilinin ise, Hz. Peygamber dönemi ve sonrasına ait bütün dinî, geleneksel, kültürel fenomenleri ve tarihî olguları dikkate alacağı su götürmez bir gerçektir.